

O nekim pitanjima politike Hrvatske seljačke stranke prema NOP-u u Hrvatskoj 1943. godine

Ovaj je prilog pokušaj da se na osnovi literature, koja samo fragmentarno govori o tome problemu, jer o njemu ne postoje posebni radovi, i građe ukaže na neka pitanja odnosa NOP-a prema Hrvatskoj seljačkoj stranci u toku 1943. Pri pisanju je, uglavnom, korišćena građa koja potiče od različitih ustanova i organa NOP-a, zatim četnička dokumenta i neki materijali iz arhive NDH koji se čuvaju u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu. Malo ima dokumenata provenijencije Hrvatske seljačke stranke. Usled nedostatka potpunije građe nije bilo moguće ući dublje i celovitije u sagledavanje pojedinih važnih pitanja. Daljnja detaljnija arhivska istraživanja i u zemlji i u inostranstvu doprineće postizanju potpunijih naučnih rezultata.

Hrvatska seljačka stranka u vreme oslobodilačkog rata, pa ni u toku 1943, nije delovala kao organizovana partija, jer je njen rad kao i rad drugih stranaka bio zabranjen. Ali je uticaj koji je vođstvo te stranke steklo u predratnom periodu bio tako velik da je Komunistička partija Hrvatske morala da računa sa uplivom koji su prvaci HSS imali na narod pa je nastojala da za narodnooslobodilačku borbu pridobije više i niže rukovodstvo i obične pristalice.

O uozi i uticaju koji je Hrvatska seljačka stranka (HSS) imala u Hrvatskoj u predratnom periodu ne postoje posebni analitički radovi što je nesumnjivo velika teškoća za pravilno tumačenje držanja njenih pristalica u oslobodilačkom ratu. Ali u brojnim delima u kojima se prikazuju prilike u Hrvatskoj između dva svetska rata, a naročito uoči izbijanja drugoga svetskog, jasno se konstatuje da je ona prvorazredni faktor u Hrvatskoj jer je imala znatnog upliva na mase.¹ Teškoća ima i zbog toga što nije proučena socijalna diferencijacija među pristalicama HSS, naro-

¹ O uticaju HSS u Hrvatskoj u tom periodu govore mnogi radovi od kojih su najznačajniji: *Ljubo Boban*, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd 1965, i O političkim previranjaima na selu u Banovini Hrvatskoj, *Istorija XX veka*, zbornik radova, II, 1961; *Ivan Jelić*, Komunistička partija Hrvatske 1937—1941, Zagreb 1972. i Značenje osnivanja Komunističke partije Hrvatske, *Časopis za suvremenu povijest*, 1970, 9—21; Politički izveštaj CK KPH Vladimira Bakarića, Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Zagreb 1949, 35—58; *Fikereta Jelić-Butić*, Prilog izučavanju djelatnosti ustaša do 1941. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 1-2/1969, 55—91; *F. Butić* i *Ivan Jelić*, O takozvanom ustaškom ustanku u Hrvatskoj 1941. godine, *Putovi revolucije*, 3-4, 1964, 491—521; *Mile Konjović*, O nekim pitanjima politike ustaša prema Hrvatskoj seljačkoj stranci 1941. godine, *Vojnoistorijski glasnik*, 3/1971, 173—190. M. Konjović je u istom radu naveo potpuni je literaturu o tome problemu.

čito pred izbijanje drugoga svetskog rata. Koreni te diferencijacije su u sve većoj pauperizaciji sitnoga i srednjeg seljaštva. To je omogućilo jačanje levih tendencija i uspješnije delovanje komunističara na njihovo snaženje. Posledica nivelisanja osnove bila je zblizavanje desno orijentisanih snaga HSS i frankovaca na bazi ustaškog programa. Međutim, to treba da bude problem posebnih naučnih radova i u njega se ne namerava dublje ulaziti, ali je značajno konstatovati tu nejedinstvenost, podeljenost u vreme pred dolazak okupatora i stvaranje tzv. Nezavisne Države Hrvatske (NDH).

Ta nehomogenost pristalica HSS, u pogledu programa, koncepcija, stavova o pojedinim pitanjima, došla je do izražaja već u prvim danima stvaranja ustaške države, zapravo već u događajima oko 27. marta 1941. Tada su J. Tortić i M. Lamešić potpisali rezoluciju u vezi sa stvaranjem NDH čiji su inicijatori bili ustaše: E. Bulat, S. Kvaternik i M. Lorković i uputili je Trećem Rajhu.²

Dok je Maček radio na proširenju kompetencija Banovine Hrvatske dotle su Janko Tortić i Marko Lamešić otvoreno saradivali s ustašama, pripremajući teren za proglašenje NDH. Maček je 10. IV 1941. pozvao hrvatski narod »da se novoj vlasti pokorava«, a stranačkim funkcionerima da »suraduju s novom narodnom vladom«. »Građanska« i »Seljačka zaštita«, oružane snage HSS, istakla se u razoružavanju jugoslovenskih vojnika. Odredi »Seljačke« i »Građanske zaštite« su uz razoružavanje jugoslovenskih vojnika radili na obezbeđenju funkcionisanja ustaške vlasti. Predstavnici desno orijentisanog dela HSS, koji su još pre početka rata saradivali s ustašama, ušli su u vladu NDH (Janko Tortić, Dragutin Toth) i aktivno radili na ostvarenju ustaških planova. Predstavnici te stranke delovali su i u izbegličkoj vladi, dok je najveći deo njenog članstva pasivno posmatrao zbivanja u zemlji.

Posle stvaranja NDH organizacije HSS prestale su organizovano da deluju, a slabije se osećalo i delovanje vodstva stranke u zemlji posle aprilskog rata. Ustaše su, kao što je već rečeno, posle proglašenja NDH, zabranile sve stranke, a među njima i HSS, a njenog vođu V. Mačeka konfirirale u Kupincu. Ali, ipak je ustaški režim prema toj stranci vodio elastičniju politiku, nastojeći da ubrza proces prilagođenja njenih pristalica, pa i celih organizacija ustaškom pokretu. Ta politika dala je slabije rezultate, jer su većina lokalnog rukovodstva i seljaštvo ostali pasivni i rezervisani prema ustaškom režimu.

Prvih meseci oružanog ustanka naroda Hrvatske, u toku jula, avgusta i septembra 1941, izvesni bivši pristalice HSS, pa čak i delovi pojedinih organizacija izjavili su svoju odanost ustaškom pokretu. U tim mesecima ustaški listovi, a naročito *Hrvatski narod*, pisali su o izjavama koje su dali neki narodni poslanici i prvaci HSS prilikom pristupanja ustaškom pokretu. Kada je ustanak porobljenog naroda počeo da izbija u raznim delovima NDH, rukovodstvo ustaškog pokreta bilo je svesno da bi bilo od velike važnosti pridobiti lidere i pristalice te stranke. Značajno je da je ustaškom pokretu već 10. VIII 1941. pristupio znatan broj poslanika

² O tome videti više *Lj. Boban, Sporazum Cvetković-Maček*, 374.

HSS.³ Oni su kasnije ušli u tzv. »Hrvatski državni sabor«. Ustaše su nastojali da privlačenjem pristalica HSS parališu ustanak, prošire političku osnovu svoga režima i spreče šire pokretanje hrvatskog naroda u oružanu oslobodilačku borbu.

U isto vreme Komunistička partija Hrvatske ulagala je napore za privlačenje pristalica HSS s ciljem da ih pridobije za borbu protiv okupatora i kvislinške NDH.⁴ To je bilo moguće zato što su osnovne narodne mase u celini pokazivale rezervisanost prema kvislinškoj NDH, koja je vodila pljačkašku i zločinačku politiku. Već u polovini jula 1941. CK KP Hrvatske izdao je saopštenje u kojem je izneo situaciju u zemlji i pozvao u borbu protiv okupatora i izdajničkog vođstva HSS, koje pomaže protiv-narodni režim NDH.⁵

Ukoliko su naponi KP Hrvatske na stvaranju Narodnooslobodilačkog fronta, a zatim i partizanskih odreda davali veće rezultate utoliko je vođstvo oko Mačeka zbijalo svoje reakcionarne snage u borbi za izolaciju Komunističke partije. U tom cilju Maček je izdao direktivu »ništa s komunistima«.⁶ Takvo držanje vođstva oko Mačeka išlo je u prilog ustašama. Politika smirivanja i lojalnosti prema NDH omogućila je donekle mobilizaciju u domobransku vojsku tamo gde su u organizacijama HSS uticaja imale desničarske snage.

U toku 1942. razvitak oružane oslobodilačke borbe u svim krajevima Hrvatske bio je rezultat političkih procesa u kojima su dominirali naponi KP Hrvatske da mobilizuje narodne mase na bazi narodnooslobodilačkog pokreta. U leto i jesen 1942. znatan deo teritorije NDH bio je pod kontrolom partizana, što je pozitivno uticalo na bivše pristalice HSS da se učestalije opredeljuju za NOP, ali se to u svakom kraju odvijalo na svoj način, negde s više, a negde s manje uspeha.⁷ Zahvaljujući uspesima NOP-a, politički uticaj Mačekovog vođstva HSS potkraj 1942. znatno je bio potisnut u hrvatskom seljaštvu i sve više slabio.

Naponi rukovodstva NOP-a u Hrvatskoj urodili su takvim uspesima u širenju političke osnove revolucije u Hrvatskoj da je njenu bazu sve više činilo hrvatsko stanovništvo, što jasno dolazi do izražaja od proleća 1942. a u širokim razmerama se manifestuje u toku 1943. Nastojanje krupne hrvatske buržoazije da mase prihvate NDH nije ostvareno. Istovremeno za hrvatske narodne mase bila je neprihvatljiva i koncepcija obnove Kraljevine Jugoslavije, za koju su se borili četnici. U to vreme je i ugled

³ M. Konjović navodi da je izjavu potpisalo više od 115 narodnih poslanika HSS i njihovih zamenika kao i deo funkcionera i odbornika u odborima mesnih, gradskih, opštinskih i sreskih organizacija HSS. Među potpisanim je bilo dosta zamenika i osoba sa beznačajnim funkcijama što znači da nije poštovan princip reprezentativnosti. *M. Konjović*, n. d., 184—185.

⁴ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda (dalje: Zb. NOR), V/1, 316 i 17.

⁵ Zb. NOR, II/1, 16.

⁶ *P. Morača*, KPJ u stvaranju NOF-a u Oslobođilačkom ratu i revoluciji 1941—1945, Narodni front i komunisti 1938—1945, Beograd, Prag, Varšava 1968, 70.

⁷ O tom procesu videti više *M. Bodrožić*, Uloga i držanje građanskih stranaka i grupa tokom 1942. i Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Bihać 1966, 341—344.

Mačekovog vođstva HSS kod savezničkih sila opao kao i kod hrvatskih masa, usled njegove politike lojalnosti prema NDH i okupatorima.

Kao rezultat perspektive koju je hrvatskom narodu otvarao NOP, proces uključivanja hrvatskih masa u oružanu oslobodilačku borbu uzeo je široke razmere. U 1943. proces raslojavanja i raspadanja HSS, koji je počeo još uoči rata, ubrzao se i u toku narodnooslobodilačke borbe dobio intenzivne razmere. Smisao politike Komunističke partije Hrvatske bio je da se antifašistički pokret pretvori u pokret celog naroda, a ne samo pojedinih njegovih delova. Da bi to ostvarila, KPH je radila na jačanju Jedinственог narodnooslobodilačkog fronta, tražeći saradnju s rukovodstvom HSS i drugih partija, i u isto vreme mobilišući široke hrvatske mase. Radi stvaranja JNOF-a KP Hrvatske je tražila saradnju odozgo i odozdo. Imala je malo uspeha u borbi za vrhove HSS, ali je ostvarila saradnju sa nižim funkcionerima HSS i pridobila mnoge njene pristalice, razobličavajući pravi smisao politike lojalnosti i pasivnosti vrhova njihove stranke, a naročito vođe Mačeka. Značajno je da je KP Hrvatske, kako će se iz narednog izlaganja videti, u isto vreme održavala kontakte s pojedinim rukovodećim ljudima iz HSS koji su se kolebali između svojih patriotskih osećanja i politike vođstva oko Mačeka.

Osnivanje Izvršnog odbora HSS, oktobra 1943, od funkcionera te stranke koji su pristupili NOP-u izvanredno je značajno za daljnji proces raslojavanje njenih pristalica u pravcu bržeg opredeljivanja za program narodnooslobodilačkog pokreta. To je veoma složena problematika i ona u našoj historiografiji nije dovoljno ispitana i objašnjena. Trebalo bi proučiti genezu Hrvatske seljačke stranke, pozadinu akcija njenog rukovodstva u pojedinim etapama NOP-a što bi olakšalo kompleksnu ocenu o ulozu i držanju te stranke. Ovaj rad odnosi se na držanje pristalica te stranke u godini koja za nju predstavlja prekretnicu. Mora se napomenuti da se pri tom neće pratiti delovanje njenih predstavnika u emigrantskoj vladi koja dalje razrađuje svoju ideologiju o pitanju unutrašnjeg uređenja zemlje i dr., jer su to veoma složeni problemi kojima treba posvetiti posebne studije.⁸

Prema podacima, zahvaljujući uspesima NOP-a, na početku 1943. došlo do veoma živog opredeljivanja za njega u onim krajevima Hrvatske u kojima su bile partizanske jedinice, a naročito među pristalicama HSS.⁹ U Pokuplju i Turopolju, potkraj 1942, formiranje 13. brigade veoma je pozitivno djelovalo pa je došlo do naglog jačanja i omasovljenja NOP-a, uprkos propagandi HSS da treba ići u domobransku vojsku.¹⁰ Proces diferencijacije u pravcu NOP-a među Turopoljcima i Posavcima bio je tako uspešan da »masovno kreću u NOB, oni više ne slušaju i ne vjeruju 'svojim' HSS-ovskim vodama«. ¹¹ Petar Mladineo istakao je da ne može

⁸ Isto, 344.

⁹ D. Gizdić, *Dalmacija 1943, Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb 1962, 25.

¹⁰ R. Bulat, *Zumberak i Pokuplje u Narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb 1951, 125.

¹¹ Isto, 197. Međutim, situacija u celom Zumberku nije bila tako povoljna. Tako je Krašić u to vreme ostao vrlo značajno uporište HSS, u kome su ustaše uspeali da mobilišu mnogo mladića i drugih vojnih obveznika. R. Bulat, n. d., 133. Kada su pristalice HSS iz čazmanskog i garašničkog sreza počeli masovno da prilaze NOV, vođstvo HSS iz tog kraja počelo je da ubeđuje široke narodne mase da »ne treba ići ni u jednu ni drugu

kao Hrvat zauzeti »neprijateljski stav« prema partizanima »jer je to naša vojska, koja nam može sutra pred saveznicima da opere obraz i mi Hrvati nameravamo sa tim partizanima udružiti Hrvatsku seljačku i građansku zaštitu u svim mestima Primorja, dočekati saveznike i preuzeti vlast od okupatora«. ¹² Smatrao je da je u redovima Hrvatske seljačke stranke u tom kraju već bila izvršena diferencijacija za ustaše ili partizane, te da su četnici imali malo izgleda za pridobijanje ljudi u svoje redove.

Šestog januara 1943. Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju uputio je okružnicu svim okružnim komitetima u kojoj je istakao da je proces diferencijacije u Dalmaciji sve brži i sve povoljniji za NOP. Ipak izvestan broj značajnih funkcionera HSS nalazio se u redovima kontrarevolucionarnih snaga: P. Kaliterna (Split), P. Mladineo (Brač), Lukica — Stevo Belamarić (Šibenik), N. Bjelovučić (Metković) i R. Mišetić (Dubrovnik). U isto vreme niz značajnih funkcionera HSS-a iz Dalmacije već se nalazio u redovima NOP-a: P. Krce (Sinj), S. Škare i M. Vuković (Imotski), M. Grubišić (Vrlika), Mijo Čupić (Metković), Blaž Sekul s Brača, Ivo Franetović s Hvara, Frane Šale s Korčule, Ivo Pećar iz Konavala ¹³ i dr. Prvaci HSS oko Mačeka tada su izrazili želju da se sastanu s delegatom Draže Mihailovića. Domobrani su počeli pristupati četnicima, a on im je slao poruke da se odmeću iz svojih dotadašnjih formacija. ¹⁴ Takođe je važno napomenuti da su neki značajni funkcioneri HSS na poziv PK KPJ za Dalmaciju da pridu NOP-u, upravo da pređu na oslobođenu teritoriju, iz okoline Klisa, Kaštela i Trogira, odbili to izgovarajući se na razne načine, ali su neki ipak počeli kasnije da pomažu NOP, ostavši na njegovoj strani do kraja. ¹⁵

Ali kada je počela ofanziva okupatorskih i kvislinških snaga na oslobođenu teritoriju, mnoge pristalice građanskih stranaka, a naročito bivši pristalice HSS, otvoreno su počeli govoriti da treba sačekati i videti kako će se događaji razvijati. ¹⁶ Neki ugledni Mačekovi pristalice održali su sastanke na kojima su insistirali na što većoj aktivizaciji HSS. ¹⁷

vojsku«, nego su savetovali da se ide u domobranstvo, pošto je to »naša vojska«. Na čelu te grupe bili su Blažek i Haglin. Oni su u Ivanić-Gradu bili osnovali tzv. »lovačko društvo«, koje im je služilo kao maska za prikupljanje protivnarodnih elemenata. U garašničkom sektoru taj rad je organizovao Tomo Vojković, bivši narodni poslanik HSS, koji je pristupio ustašama i postao ustaški tabornik. Ti protivnarodni elementi svestrano su se založili da spreče pristupanje širokih narodnih masa u NOP.

¹² *D. Gizdić*, n. d., 27. O pristupanju HSS-ovaca NOP-u videti i *Naš izveštaj*, br 1, 15. II 1943.

¹³ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje AVII), Depеше DM, D-396 i Čet. ar. H-P-50.

¹⁴ *D. Gizdić*, n. d., 114 i 130.

¹⁵ Isto, 194.

¹⁶ *D. Gizdić*, n. d., 194. *Naš izveštaj*, br. 1 od 15. II 1943. pisao je da je izdajničko vodstvo HSS poručivalo: »Budite oprezni kao zmija, mudri kao lisica«, zastupajući taktiku: »Čekajte, još nije vrijeme«.

¹⁷ Takav jedan sastanak održao je poslanik P. Mladineo u Omišu. Na sastanku je odlučeno da se pokuša u što bržem roku stvoriti organizacija HSS-a, »kako bi što lakše parirali komuniste«, što se od njih tražilo u poruci iz Zagreba. *D. Gizdić*, n. d., 216. Aktivnost građanskih stranaka u toku aprila 1943. bila je neobično živa. U vezi s velikim porazom Talijana na Neretvi P. Kaliterna, Š. Poduje, P. Mladineo, Pušić i lideri HSS sastali su se 25. IV 1943. radi proučavanja mogućnosti da oni uzmu vlast kad četnici budu poraženi, *D. Gizdić*, n. d., 258.

Tako su u izvesnim delovima zemlje okupljali svoje agente i širili svoje letke, pune neistina. U srezovima Velika Gorica, Sisak i Dugo Selo osnovali su »sjemene zadruge« koje su im navodno služile za rasturanje »sjemena ljekovitog bilja«, a zapravo za širenje neistina po direktivi iz Zagreba.¹⁸ U Hrvatskom primorju tada su tajno počeli da šire *Politički vjesnik*, koji je izlazio dvaput mesečno. U njemu se ne govori o okupatorima kao vinovnicima teškog stanja koje traje više od dve godine.¹⁹ Kao što se vidi, uspeh NOP-a zavisio je ne samo od borbe protiv okupatora i kvisinga, već i od neprestane, dugotrajne i uporne borbe protiv bivših političara. Zahvaljujući jedino dobro shvaćenju objektivnoj situaciji u kontrarevolucionarnom taboru, KPH je mogla u borbi protiv njega da beleži nove uspehe ne samo na bojnopolju, nego i pri osnivanju masovnih antifašističkih organizacija, a naročito JNOF, u kome je glavnu ulogu imala KPJ.

Komunistička partija Hrvatske i rukovodstvo NOP-a održavali su velik broj zborova, sastanaka i konferencija na kojima je razobličavana izdajnička politika HSS i u mestima, u kojima su boravile jedinice NOV i POJ, i u samim vojnim formacijama²⁰ što pokazuje koliko je rad na raskrinkavanju izdajničke politike HSS bio sistematski. Kreativnost politike KPH ogledala se u tome što je zaista uspela da pravilno organizuje taj svoj rad.²¹ Ima podataka da je na početku 1943. u Žumberku HSS počela aktivnije da deluje. Ali u tome nije imala većih uspeha, mada je uspela da spreči mobilizaciju mladih ljudi u redove NOV.²² Slična situacija je bila i na teritoriji Pokuplja, gde je HSS bila prilično aktivna, jer su neki HSS-ovci nagovarali seljake da se ne odazivaju pozivima da stupaju u NOV, već da čekaju Mačekov poziv.²³

Veliki uspesi Crvene armije i čitave antifašističke koalicije u borbi protiv osovinskih snaga u svetu i u Jugoslaviji ukazivali su na to da se približava slom fašizma. Stoga je deo vodstva HSS oko Mačeka sve više ubrzavao pripreme za ostvarenje svojih izdajničkih planova. Zato je CK KP Hrvatske 9. II 1943. izdao uputstvo partijskom komitetu 8. NOU divizije da akciju protiv izdajničkog rada HSS ne samo poštri već i konkretno-

¹⁸ U tom radu su se najviše istakli Ivan Robić, bivši narodni poslanik, Zvonko Kovačević, bivši komandant »Seljačke zaštite« Velike Gorice, Siska i Dugog Sela. Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske (dalje: DH KPH), III/1, 44—45; *Naprijed*, br. 3, 5. V 1943.

¹⁹ *Politički vjesnik* po Dalmaciji širili su: Toma Jančiković, Frane Borić, Ante Vrkljan i dr. DH KPH, III/1, 59—60, *Naprijed*, br. 4, 12. V 1943.

²⁰ Tako je u mnogim jedinicama obrađena brošura »Izdajničko i reakcionarno vodstvo HSS«, Zb. NOR, IX/3, 26, 96; Isto, 32, 123; Isto, 34, 129—130; Isto, 31, 121; Isto, 93, 373; Isto, 58; Isto, 107, 432.

²¹ Tako su u nekim mestima u kojima je uticaj HSS bio jak održali zborove baš HSS-ovci (u Bosiljevu i Vukovoj Gori). Zb. NOR, IX/3, 14, 54. Međutim u Ravnoj Gori, Sušici i Starom Lazu održane su priredbe a posle njih zborovi na kojima je, uz ostalo, objašnjena politika HSS. Zb. NOR, IX/3, 19, 74. Politički komesar 7. NOU divizije 1. korpusa NOV Hrvatske 11. I 1943. poslao je uputstvo u kome je razjasnio kud vodi politika HSS, što hoće londonska vlada i četnici DM. Zb. NOR, IX/3, 21, 79—80. Sasstanci su održani i na teritorijama pojedinih operativnih zona npr. druge u Mariji Bistrici, Kolarcu, Lazu, Šagudovcu i Sv. Mateju. Zb. NOR, IX/3, 30, 109 i Isto, 57, 239.

²² Zb. NOR, IX/3, 30, 115.

²³ Isto, 117.

zuje i potkrepi novim argumentima. To je bilo neophodno zato što je već tada bilo očigledno da se HSS povezala s Nemcima i pregovarala s njima o likvidaciji ustaša i stvaranju »novog režima« u kome bi učestvovali i predstavnici vođstva HSS.²⁴ U isto vreme bivše vođstvo HSS radilo je na pripremanju terena da Hrvatsku okupiraju američke i engleske trupe u času sloma sila Osovine i njenih saveznika. Uz to se organizaciono i politički HSS pripremala za preuzimanje vlasti posle rata. Imajući pred sobom takve ciljeve, nije čudo što je bivše vođstvo HSS ustajalo protiv svake borbe protiv okupatora i njihovih saveznika, radilo protiv NOP-a i na ostvarenju svojih izdajničkih planova.²⁵

Politički komesari u pojedinim jedinicama NOV i POJ neprestano su isticali da njihovim borcima nije jasno da je u hrvatskim krajevima reakcionarno vođstvo HSS opasnije od ustaškog pokreta, jer se o njegovom izdajničkom radu nije dovoljno znalo. Takvo mišljenje potvrđuje i to što u krajevima gde su HSS-ovske organizacije bile jake i »gdje gotovo nema ustaša, a ima koji HSS-ovac, koji je povezan sa Mačekom, često su nas dočekivali vrlo hladno«, dok tako nije bilo u onim mestima u kojima članovi HSS nisu imali veze s Mačekom, jer su ih tamo dočekivali »vrlo radosno«.²⁶

U drugoj polovini februara 1943. agitaciji rukovodstva NOP-a u Kamniku suprotstavila se akcija pojedinih HSS-ovaca. Oni su govorili narodu da će partizani ukinuti privatno vlasništvo, što je odbijalo mase od NOP-a. I u Žumberku HSS je takođe nekada imala jako uporište, te se trebalo suprotstaviti njenoj agitaciji. U Gornjoj Vasi je živio jedan HSS-ovac, koj je mogao biti opasan, ali je partijsko rukovodstvo bilo prema njemu vrlo obazrivo i isticalo je, ako se on slaže s Mačekom, da je neprijatelj naroda isto kao što je to i vođstvo HSS²⁷. Zahvaljujući dobro organizovanoj propagandi u opštinama Krašić, Petrovina i Sv. Jana, u kojima je uticaj HSS bio nekada veoma velik, uspešno je razobličen izdajnički rad rukovodstva stranke oko Mačeka. U to vreme u Pokuplju na terenu 2. operativne zone situacija je bila teška, jer je propaganda HSS omogućila stupanje omladine u domobrane. Situacija je bila naročito teška u srezovima Pisarovina i Velika Gorica u kojima je uticaj HSS bio naročito jak. Izuzetak je jedino bio samoborski srez iz koga su dve grupe omladinaca i jedna rezervista seljaka došle partizanima. Situacija se popravljala i na terenu Ribnik—Bosiljevo.²⁸ U aprilu 1943. prilike su se već bile izmenile, pošto su se u samoborskom srezu neki HSS-ovci aktivno i otvoreno bavili špijunažom i prokazali ustašama nekoliko pristalica NOP-a.²⁹ U to vreme na Kamniku su i dalje delovali

²⁴ Isto, 53, 224—225.

²⁵ Isto. Uputstvo Centralnog komiteta KP Hrvatske od 9. II 1943. partijskom komitetu 8. NOU divizije o razobličavanju rada i političkih planova vođstva HSS. U tekstu se doslovcce kaže da je HSS nastojao »na sve načine da obmane i zavara mase, da prikrije svoje djelovanje pred nama, kako bismo ga pustili na miru i time omogućili da iza naših leđa nesmetano vrši pripreme za ostvarenje svojih izdajničkih planova«. Isto.

²⁶ Zb. NOR, IX/3, 66, 276 i Isto, 64, 266.

²⁷ Isto, 70, 290—291.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, 115, 481. Upor. Zb. NOR, IX/3, 88, 355—356.

pojedini HSS-ovci.³⁰ Potkraj aprila 1943. na terenu 16. i 17. slavonske brigade posvećena je velika pažnja razobličavanju izdajničke uloge vođstva HSS u čemu je bilo znatnog uspeha. Otpor je pružan u Velikoj i Orahovici, pošto je tamo uticaj HSS bio veoma jak. Posledica toga je bilo i malobrojno prisustvovanje mitinzima koje su organizirali pripadnici NOP-a u Doljancima, Tornju i Podgorju.³¹

Trećeg maja 1943. politički komesar 2. operativne zone izdao je uputstvo političkom komesaru Moslovačkog NOP odreda o političkom radu u jedinicama i na terenu u kome je podvukao da je reakcionarno vođstvo HSS »glavna unutrašnja opasnost« NOP-a, te ga je trebalo raskrinkati istinitim argumentima i govoriti o njegovoj špijunaži, saradnji s četnicima, mobilizaciji u domobrane u korist ustaša. To je bilo vrlo lako učiniti nakon hvatanja špijuna, pri čemu je trebalo stvarati uslove da sam narod likvidira takve elemente.³²

I pored detaljnog uputstva i rada u masama na terenu Diljskog područja pojedini HSS-ovci počeli su svoju delatnost, a među njima se naročito isticao dr Filip Markotić, koji je počeo okupljati oko sebe bivše pristalice HSS.³³ Slično je bilo i na području Kalničkog NOP odreda gde je vođstvo HSS otpočelo s otvorenom špijunažom. Stoga je štab odreda pri likvidaciji špijuna HSS stavljao na uvid optužni materijal,³⁴ dok su u jedinicama i dalje održavani sastanci na kojima je tumačena izdajnička uloga HSS-a.³⁵ I u hrvatskim selima oko Gospića uticaj HSS je bio dosta jak. U lapačkom srezu, u vreme početka neprijateljske ofanzive, vođstvo HSS počelo je da razvija teoriju o partizanskoj »slabosti« i »njihovoj sili«.³⁶

Dvadeset i šestog maja 1943. politički komesar 2. operativne zone Hrvatske u svom uputstvu savetovao je da partizanski leci »moraju biti konkretni na vašem terenu«, dok se od pristalica HSS trebalo zahtevati da se izjasne jesu li za NOP, Nemce ili Talijane.³⁷ Komesar 17. hrvatske brigade 10. NOU divizije smatrao je da jedinice NOVJ nisu dovoljno uvidele, mada im je na to često puta skrenuta pažnja, da uspeh mobilizacije u hrvatskim selima uvelike zavisi od pravilnog tumačenja uloge HSS, što se samo činilo na zborovima i mitinzima koji su obično bili slabo posećeni. Stoga je smatrao za neophodno da svaki član NOP-a bude na svakom mestu agitator.³⁸ Kao veoma značajan uslov uspeha u tom radu smatralo

³⁰ Isto, 479.

³¹ Zb. NOR, IX/3, 129, 526; Isto, 131, 539 i Isto 119, 489.

³² Zb. NOR, IX/3, 132, 546—547.

³³ Isto, 138, 569.

³⁴ Isto, 141, 581.

³⁵ Isto, 144, 595—561; Isto, 150, 623; Isto, 152, 633; Isto, 157, 660; Isto, 161, 680; Isto, 163, 688, dok je 25. V 1943. politički komesar 1. slavonskog NOU korpusa izdao uputstvo u kome je, uz ostalo, govorio i o raskrinkavanju izbegličke vlade i HSS.

³⁶ Zb. NOR, IX/3, 160, 679. U to vreme na terenu 14. hrvatske brigade 13. NOU divizije osećala se propaganda HSS s jedne i četnika s druge strane, mada ni jedni ni drugi nisu imali većeg uspeha, pošto se narod »drži više rezervisano i ne odaziva se njihovoj mobilizaciji«. Zb. NOR, IX/3, 166, 701.

³⁷ Zb. NOR, IX/3, 167, 707—705. Upor. Isto, IX/3, 191, 802—803.

³⁸ Isto, IX/3, 191, 802—803. Pri agitaciji nije se ni smela napadati HSS kao celina već samo njeno izdajničko vođstvo, jer bi to značilo gurati pasivne pristalice HSS u tabor reakcionarnog vođstva te stranke. Zb. NOR, IX/3, 212, 883; Upor. Isto, 217, 906—907 i Isto, 222, 927.

se podizanje svesti običnih vojnika koji bi svojim stavom privukli pristalice HSS.³⁹

U okružnici od 11. V 1943. PK KP za Dalmaciju konstatovao je u povodu sve jače diferencijacije u bivšim građanskim strankama, čije se vodstvo sve više angažovalo za okupatore i kvisinge, a široke narodne mase sve više pristupale NOP-u, da se u Dalmaciji predstavnici HSS stapaju s ustaškim aparatom (Imotski, Makarska, Sinj itd.), pomažu okupatorsko-ustašku miliciju u Mućskoj, Lećevičkoj, Imotskoj krajini itd., gde P. Kaliterna, Vojko Krstulović, P. Zoko itd. pozivaju narod da ide u »svoju vojsku« — ustašku i domobransku; surađuju s četničkim bandama (b. tzv. »Građanski blok« u Splitu i razni novi oblici tih saveza).⁴⁰

Na osnovu izvesnih podataka može se ustanoviti da je na Bilo-gori NOP imao još uvek ozbiljnih prepreka zbog uticaja pojedinih pristalica HSS, koji su odbijali da dolaze na mitinge (Malo Trojstvo), da razgovaraju o ishrani partizana, sabotirali mobilizaciju (u Šandrovcu) i drugo. Mada nije bila otkrivena mreža organizacija HSS, bivši narodni poslanik Luka Iveković iz Šandrovca uspeo je da organizuje prikupljanje ljudi koji su pljačkali. Takva HSS-ovska grupa postojala je i na Kalniku i ona je ne samo pljačkala, nego i mobilisala u svoje redove. I u srezu Ivan Zelina uticaj HSS bio je znatan.⁴¹ Karakteristično je da su poverenici V. Mačeka, npr. Vojko Krstulović iz Splita, slobodno odlazili u Zagreb, gde su od Mačeka dobijali instrukcije⁴². U isto vreme Mačekov poverenik iz Zadra odlazio je talijanskom namesniku Dalmacije i tražio od njega slobodu kretanja i pomoć za protivnarodni rad, dok je P. Kaliterna saradivao u talijanskim novinama hvaleći »dobrotu Talijana« i pozivajući narod Dalmacije na poslušnost tome režimu.⁴³ P. Mladineo je tada sa četnicima radio na stvaranju građanskog bloka, dok je »bijela garda« formirana kod Perušića, u Lici, kod Brinja i Modruša bila pod vodstvom reakcionarnog dela HSS. Osnivanje »bijeke garde« u raznim krajevima Hrvatske neosporno je bilo vrhunac toga kontrarevolucionarnog rada, jer su te grupe pljačkale i zlostavljale stanovništvo. U isto vreme reakcionarno vodstvo HSS povezivalo se i s ustašama, savetujući hrvatskim seljacima da »idu u domobrane, tobože zato što će domobrani u momentu silaska fašizma u Hrvatskoj predstavljati oružanu snagu vodstva HSS«, i s okupatorima koji su ga pomagali u organizaciji »bijeke garde«.⁴⁴

³⁹ Isto, 181, Isto, 183, 763—766; Isto, 189, 792 i 186, 799.

⁴⁰ D. Gizdić, n. d., 282. Vid. i DH KPH, III/1, 97, *Naprijed*, br. 7, 2. VI 1943. Sam Maček je isticao da je domobranska vojska »naša vojska«. Isto, 97 i 114; *Naprijed*, br. 9, 9. VI 1943. Na području župe Cetina radi borbe protiv partizana HSS je aktivno radila na stvaranju zaštite zajedno sa bivšim jugoslovenskim časnicima. »Ovi časnici su raspoređeni i pridodati zaštiti po rejonima djelatnosti bivše HSS u domobranskim postrojbama na koje oni računaju«, AVII, NDH, 138, 13, 40.

⁴¹ Zb. NOR, V/15, 90, 371—272.

⁴² DH KPH, III/1, 109, *Naprijed*, br. 8, 9. VI 1943. u Splitu u Bratovštini i Sv. Križu vođeni su takode pregovori s ustaškim i klerofašističkim prvacima, dok su se pregovori u Zagrebu odvijali posredstvom I. Pernara, dra Ivančevića i B. Smoljana. Glavni poverenik Mačeka za Dalmaciju Vojko Krstulović švora obećao je svojim pristalicama »da će im dovesti besplatno kukuruza i ostale hrane«. Isto.

⁴³ Isto.

⁴⁴ *Vjesnik* NOF, br. 9 za 1943, str. 24—25. Govor P. Gregorića. Upor. DH KPH, II/1, 355; *Vjesnik* JNOF, br. 1, 1943.

U vreme kada se izdajničko vođstvo HSS radi jačanja kontrarevolucionarnih snaga orijentisalo ne samo na propagandni rad već i na stvaranje vojnih formacija za oružane akcije logično je bilo da i pristalice HSS koji su se opredelili za NOP pojačaju svoju akciju. Tako su 6. VI 1943. istaknuti prvaci iz sinjskog sreza, koji su došli na oslobođenu teritoriju, uputili proglas⁴⁵ u kome se odmah na početku kaže da su oni, ostajući verni svom narodu i nauci braće Radića, stupili u partizanske redove pokazujući time put i ostalim pristalicama HSS. »Izabrali smo taj put, ističu oni, jer smo *svijesni da naš hrvatski narod jedino taj put vodi prema nacionalnoj slobodi i socijalnoj pravdi*«. Dalje su konstatovali da je velik broj pristalica HSS iz sinjskog sreza već stupio u NOP, ističući da je dužnost i ostalih da to učine. Sa takvim pozivom posebno su se obratili narodu Cetinske krajine pozivajući ga u oružanu borbu protiv »mrskog okupatora i njegovih slugu ustaša i četnika«. Od veoma velikog značenja je to što su osudili Mačeka: »Mi funkcioneri Hrvatske seljačke stranke kotara Sinj osuđujemo dr-a Mačeka, koji je u najtežem času naše hrvatske povijesti izdao naš narod, odobrio put Pavelića, krvave planove Hitlera i Musolinija i stavio se na stranu naših vjekovnih neprijatelja Nijemaca i Talijana.«⁴⁶

Zahvaljujući uspehu koji su postizale jedinice NOV i POJ u borbi protiv okupatora i njegovih saradnika i proglasima nije čudo što je previranje unutar HSS bilo sve veće, a taj je proces bio najizrazitiji u Sinjskoj krajini, čemu je mnogo doprinelo i izdavanje toga proglasa.⁴⁷ Ali i u ostalim krajevima Hrvatske, u Gorskom kotaru, Primorju, Žumberku, Slavoniji, pristalice HSS pristupali su NOP-u s ostalim narodom.⁴⁸

Značajno je da su na Prvom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) 13. i 14. VI 1943. na Plitvičkim jezerima bili zastupljeni svi socijalni slojevi Hrvatske i predstavnici svih političkih grupa, koji su bili na liniji NOP-a⁴⁹ Na zasjedanju

⁴⁵ Taj su proglas potpisali S. Škare, Nikola Sikirica, predsjednik sinjske sreske organizacije HSS (S. Škare je bio potpredsjednik organizacije HSS za srez Imotski. On se već duže vremena nalazio u partizanima), dr Ivo Smolić, zamenik narodnog poslanika za srez Sinj, član HSS Marko Čikota, potpredsjednik triljske opštine i podzapovednik seljačke zaštite za srez Sinj i Filip Ratković, bivši načelnik opštine Trilj, predsjednik mesne organizacije bivše HSS u Podima. *D. Gizdić*, n. d., 320—321 i *Vijesti*, 30. VII 1943.

⁴⁶ *D. Gizdić*, n. d., 321.

⁴⁷ Isto, 332.

⁴⁸ DHKPH, III/1, 150—151, *Naprijed*, br. 11, 30. VI 1943.

⁴⁹ Na prvom zasjedanju ZAVNOH-a bili su od članova HSS: Branko Zlatarić, referent »Gospodarske sloge« iz Zagreba, član AVNOJ-a (on je ušao u Izvršni odbor ZAVNOH-a). Kao članovi u ZAVNOH su ušli: Boris Balaš, trgovac iz Karlovca, komandant Zumberačkog odreda, Ivan Ban, obrtnik iz Mrkoplja, bivši predsjednik sreske organizacije HSS za Delnice, član GNOO za Gorski kotar; Josip Cetina, seljak iz Kastva, pred. NOO za Kastav; Miško Došen, seljak iz Brušana; Nikola Guberović, seljak iz Bijeje Stene (Pakrac); Pavao Krce, seljak iz Sinja, bivši narodni poslanik HSS, za srez Novi; Ivan Rumbak, seljak iz Petrovskog (Krapina), sekretar opštinske organizacije HSS za Petrovsko; Mate Sorić, seljak iz Pazarišta, zamenik narodnog poslanika HSS za srez Novi; Martin Sučić, seljak, bivši zamenik narodnog poslanika HSS za Petrovo Polje i Drniš; Stjepan Šimunjak, seljak iz Pluske (opština Luka); Stanko Škare, seljački pesnik, bivši potpredsjednik sreske organizacije HSS za Imotski i član središnjeg odbora »Seljačke sloge«, Zagreb; Stjepan Tuđman, načelnik Velikog Trgovišta,

su svi učesnici, a naročito članovi bivše HSS, veoma oštro osudili držanje Mačeka. Tako je Filip Lakuš rekao da su pristalice HSS uskoro posle smrti S. Radića uvidele da je Maček skrenuo na desno, dok je njih klevetao da su skrenuli na levo. Zaključio je da je Maček pretvorio stranku u jednu petljaniju »nesposobnu da u ovim teškim časovima može šta dobiti, naročito za svoj narod. On bi bio najbolje učinio da se već prije odrekao politike [. . .]. Na čelu jedne takve stranke morao je biti čovjek, energičan, nesebičan, a to nije Maček [. . .]«. ⁵⁰ Ni ostali učesnici u diskusiji nisu bili manje odlučni. Npr. Jurica Draušnik rekao je: »Danas svaki Žumberčanin i Turopoljanin i onaj iz Pokuplja zna da Maček i njegova klika poziva da se ide u domobrane, a sve je to u sporazumu s Talijanima i Nijemcima.« ⁵¹

U rezoluciji je istaknuto da su na tome zasjedanju učestvovali predstavnici hrvatskog naroda zajedno s predstavnicima Srba i drugih narodnosti u Hrvatskoj, da se hrvatski narod celu istoriju borio za svoju slobodu. Uz osudu četnika i Mačekovog delovanja, koje se provlači kroz ceo tekst, u sedmoj tački istaknuto je »da reakcionarna klika u bivšem vodstvu HSS-a, s dr Mačekom na čelu, nema ništa zajedničko s oslobodilačkim težnjama i borbom hrvatskog naroda, jer je baš ona svojom protivnarodnom politikom u banovini Hrvatskoj pripremala sistematski teren za kapitulaciju pred fašističkim okupatorima jer je ona pomoću 'seljačke zaštite' razoružala jugoslovensku vojsku i to oružje predala ustašama, jer se Maček prvog dana stvaranja krvave 'Nezavisne Države Hrvatske' povezao s jedne strane s ustašama i okupatorima, a s druge strane s jugoslovenskom 'vladom' i četnicima, da uništi NOP i kuje planove o novoj izdaji nad hrvatskih narodom«. ⁵² ZAVNOH je istakao potrebu širenja jedinstva naroda u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika a naročito potrebu jačanja borbe za oslobođenje hrvatskih krajeva, koje je posle 1918. anektirala Italija. ZAVNOH je na svom Prvom zasjedanju uz donošenje i usvajanje rezolucije i izbor Izvršnog odbora, koji je preuzeo funkciju najvišeg organa vlasti u Hrvatskoj, objavio i proglas.

I u proglasu, koji je upućen hrvatskom narodu, pozvao je u borbu ne samo protiv okupatora i ustaša, već i protiv izdajničke »izbjegličke vlade i izdajničkog dijela vodstva HSS-a«. Konstatovalo se da se Maček i izdajničko vodstvo HSS povezalo preko Krnjevića, Šuteja i drugih funkcionera HSS s izbegličkom vladom i narodom. S druge strane, putem »tajnih uputa, pozivaju Hrvate da se odazovu Paveličevoj mobilizaciji, čime opet pomažu okupatora. Mačekovi agenti, koji su se pomoću ustaša i okupatora razmireli po mnogim krajevima Hrvatske, stvaraju naoružane grupe

srez Klanjec; Tomo Žalac, učitelj iz Slunja, član ONOO za Kordun; Zastavniković Marica, privatni činovnik, sekretarica ženske grane HSS iz Zagreba; Janko Barić iz Praška (Banija), bivši član HSS, partizan 4. banijske brigade. Poblži podaci o svim tim učesnicima Prvog zasjedanja ZAVNOH-a mogu se naći u knjizi Zemaljsko anti-fašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (dalje ZAVNOH, Zagreb 1964, str. 19, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 32, 44, 46, 47, 49, 72, 73, 77, 110, 146, 153—155, 159—160. Vid. i Arhiv Jugoslavije (dalje AJ) Emigran. vl., 190, 9/4-1).

⁵⁰ ZAVNOH, 196.

⁵¹ On je istakao da je narod uvidio da HSS-ovci otvoreno pomažu okupatora. Tako su, po njemu, npr. Zvonko Kovačević i Ivan Robić zajedno obilazili sela da bi odvratili ljude od pristupanja NOP-u. ZAVNOH, 201.

⁵² ZAVNOH, 220. Upor. DH;KPH, III/1, 164, *Naprijed*, br. 12. 7. VII 1943.

'bijelu gardu, antikomunističku miliciju', gradsku zaštitu i njima slične, koje zajedno s okupatorom i ustašama i četnicima vode borbu protiv NOP-a«. ⁵³

Posle Prvog zasjedanja ZAVNOH-a borba za mase nastavila se i dalje još upornije i svestranije. PK za Dalmaciju je 22. VI 1943. uputio direktivu zajedno s proglasom, koji su izdali bivši funkcioneri sreza sinjskog, svim istaknutim prvacima HSS u svim okruzima bez obzira jesu li pristupili NOP-u ili su ostali po strani. Ljudi koji su dobili proglas trebalo je da se izjasne jesu li za njega ili nisu, dok se u direktivi zahtevalo da se održe sastanci svih bivših pristalica HSS u svim opštinama i srezovima gde je to moguće. Te sastanke trebalo je da sazovu i da njima rukovode bivši članovi HSS koji su već bili pristupili NOP-u. Pored bivših funkcionera HSS sastancima je trebalo da prisustvuju i rukovodioci i poverenici Seljačke sloge, a takođe i zapovednici ili desetari Seljačke zaštite. Svi prisutni trebalo je da se na sastanku izjasne o proglasu funkcionera sinjskog sreza i donesu rezoluciju. ⁵⁴

U cilju što bržeg opredeljivanja za NOP ZAVNOH se obraćao Božidaru Magovcu, jednom od lidera HSS, zahtevajući od njega da se izjasni o uslovima saradnje pristalica HSS i oslobodilačkog pokreta. Magovac je to formalno i učinio 19. VI 1943, istakavši kao vrlo značajan momenat da je »uprkos raspuštanja organizacija duh pokreta u seljaštvu posve sačuvan, a donekle i ojačan«. S toga puta ga nisu mogli skrenuti ni »uplašeni i nedorasli pojedini prvaci Seljačke stranke«, jer je velik broj pristalica te partije počeo da prati oružanu borbu za narodno oslobođenje, a mnogi i da je pomažu. ⁵⁵ U celini se složio s izjavom od 26. V 1943. o ciljevima i načelima NOB, a naročito s njenim tačkama 2, 3, 4 i 5. U tački 2. kaže se da se oslobodilački pokret Hrvatske, stojeći na principu »demokratskih ideja i prava narodnog samoodređenja« [...] »bori za oslobođenje ispod jarma zakletih neprijatelja hrvatskog i srpskog naroda — nemačkih i talijanskih fašističkih osvajača«, za priključenje svih onih krajeva koji etnički pripadaju Hrvatskoj; 3. posle oslobođenja narod će sam odlučiti o svom unutrašnjem uređenju kao i odnosu prema ostalim narodima i zemljama; 4. radikalne promene u pogledu društvenog života izvršiće se takođe posle rata, dok oni u toku rata samo vrše smenu reakcionarnih opštinskih uprava, načelnika i žandarma, koji su se stavili u službu okupatora« i tačka 5, u kojoj se kaže da pošto se NOP bori za socijalna i ekonomska prava da su njemu strana sva »nasilja i nezakostosti«. »On priznaje nepovredivost privatnog vlasništva kao i najšire mo-

⁵³ ZAVNOH, 209.

⁵⁴ D. Gizdić, n. d., 355—356.

⁵⁵ ZAVNOH, 235. N. Rubčić navodi da je Magovac i posle dolaska na slobodnu teritoriju (Otočac) »uporno zaobilazio reakcionarnu politiku vodstva HSS i nikako da se jasno i decidirano distancira od nje«. Tu svoju izjavu dao je posle nagovora dra Aleksandra Koharovića. Pored izdavanja *Slobodnog doma*, kao uslove saradnje pristalica HSS s NOP-om on je postavio: »2. Kad nakon takve akcije prijede dovoljan broj uglednih mojih sumišljenika na oslobođeno područje, sastavit će Izvršni odbor hrvatskog seljačkog pokreta«. 3. Nitko se u borbenim oslobodilačkim redovima neće smatrati članom hrvatskog seljačkog pokreta (ili HSS) mimo privole *Slobodnog doma* odnosno Izvršnog Odbora hrvatskog seljačkog pokreta«. ZAVNOH, 235—236, i Spomenica JAZU u čast 25. godišnjice ZAVNOH-a, Zagreb, 1969. 136. (Nikola Rubčić, O Drugom zasjedanju ZAVNOH-a)

gućnosti ispoljavanja inicijative u industriji i ostalim privrednim delatnostima.«⁵⁶ B. Magovac je predložio da se narodnooslobodilački pokret od tada obraća pristalicama HSS posredstvom organa kome je bio urednik (*Slobodni dom*).⁵⁷ Karakteristični su zahtevi B. Magovca u tačkama 3. i 4. U tački 4. kaže se: »Budući da Narodnooslobodilačka borba okuplja članove raznih političkih uvjerenja, obavezno je njihovo međusobno poštivanje u raznolikosti načina, na koji šire načelo borbe. Mjerilo za to je izjava od 26. V 1943., a najviši zajednički dostiživi cilj — narodno oslobođenje«, dok je u tački 3, uz ostalo zahtevao da se »narodni zastupnici HSS-a, koji su stupili u Pavelićev sabor ne smiju uopće ni pod kojim uvjetom biti primljeni u narodnooslobodilačke redove. To ima vrijediti i za ostale političke mrtvace«.⁵⁸ Ali te Magovčeve izjave nisu bile iskrene i dane su u cilju obmanjivanja rukovodstva NOP-a i uvlačenja u njegove najviše organe.

Dvadesetog juna 1943. stavljeno je u dužnost svima NOO-ima (od seoskih do oblasnih) da porade na tome da se proglas i rezolucija upute — ukoliko je moguće — i svim funkcionerima bivše HSS, SDS i drugih političkih stranaka, bez obzira saraduju li sa bivšim vođstvom HSS, »ili pripadaju nekoj zasebnoj grupaciji HSS, ili aktivno saraduju s ustašama«.⁵⁹ U okružnici koju je 26. VI 1943. Glavni štab NOV i PO Hrvatske uputio političkim komesarima i svim drugim političkim radnicima konstatovano je da »Politiku narodnog jedinstva već podupiru široke narodne mase u mnogim predjelima naše domovine bez obzira na političko opredjeljenje, a podupiru je i mnogi rukovodioci različitih stranaka, te ugledni pojedinci«.⁶⁰ Radeći na okupljanju svih patriotskih elemenata, koji su bili za borbu protiv okupatora i njegovih saradnika, KP Hrvatske uložila je velike napore za pridobijanje pristalica HSS. Zato je i dozvolila B. Magovcu da pokrene svoj list u ime Hrvatske seljačke stranke.⁶¹ B. Magovac je uputio poslanicu svim pristalicama bivše HSS u kojoj ih je pozvao da se priključe NOP-u.⁶² Svojom poslanicom veoma je oštro osudio uspostavljanje Pavelićeve NDH u kojoj je narod »potlačen i opljačkan«. Istovremeno se divio »junaštvu naroda koji se odupire razbojničkom ustaškom teroru«, bez obzira na izdaju onih koji su se stavili u službu tuđinskih osvajača. »Taj moralni uspjeh — zaključuje on — bez sumnje je plod Hrvatskog seljačkog pokreta, naročito djelatnosti našeg besmrtnog vođe Stjepana Radića.«⁶³ Na kraju je pozvao članove HSS da svi shodno učenju braće Radića »nepokolebivo i odlučno« stupe u pobedonosnu borbu »za slobodu domovine« koja se »nikada ne poklanja«. Kao što se vidi Magovac je taktički obmanjivao rukovodstvo

⁵⁶ ZAVNOH, 132—133.

⁵⁷ *Slobodni dom*, kao organ HSS, počeo je da izlazi 15. VII 1943. na oslobođenoj teritoriji. Od 3. V 1944. kao izdavač, umesto glavnog urednika, potpisivao se Izvršni odbor HSS, koji je bio tada izabran, pošto je NOP-u bio pristupio dovoljan broj uglednih pristalica HSS. ZAVNOH, 132—133.

⁵⁸ ZAVNOH, 236.

⁵⁹ Isto, 237.

⁶⁰ Isto, dok., 88, str. 255.

⁶¹ Tu poslanicu B. Magovca emitovala je 8. VII 1943. u svojim emisijama radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«. U njoj je sebe nazvao glavnim urednikom glasila HSS, koje još nije počelo da izlazi. ZAVNOH, dok., 92, 265.

⁶² ZAVNOH, 92, 265.

⁶³ Isto.

NOP-a u Hrvatskoj i pristalice HSS-a, jer nije uistinu bio na strani oslobodilačke borbe, što se pokazalo tek kasnije.

Takav poziv poznatijeg predstavnika HSS trebalo je da pokrene u borbu one koji su još stajali po strani. To je bilo neophodno učiniti jer je osim reakcionarnog dela vođstva HSS, koje je već dugo ispoljavalo svoje protivnarodno delovanje, postojala masa neopredeljenih, koji su uvidali »štetno i protivnarodno djelovanje klike u vodstvu HSS-a«, pa je takav proglas nesumnjivo morao da ih pokrene u borbu na strani NOP-a, jer se on jedino i borio za slobodu otadžbine, protiv svih onih koji su se našli direktno ili indirektno uz okupatora, radi očuvanja starog poretka i reakcionarnih režima.

U to vreme mnogi niži funkcioneri HSS uvideli su dvoličnu politiku rukovodstva svoje stranke na čelu s Mačekom, pa su se opredeljivali za NOP uprkos nastojanju toga reakcionarnog vođstva da spreči njihovo stupanje u JNOF i narodnooslobodilačku borbu. Oni su izdali niz proglasa u kojima su osudili izdajničko vođstvo stranke.⁶⁴ U Sinju se proces dife-

⁶⁴ Najznačajniji od njih bili su: proglas od 23. III 1943. i 17. V 1943. (Proglasi su identične sadržine, jedan pod naslovom »hrvatski narode«, i u njima je osuđeno ne samo vođstvo HSS oko Mačeka već i izbeglička vlada.) AVII, NDH, 158, 11, 38, 11, 25 i Isto, 158, 11, 39. U proglasima se takođe podvlači da su sve stranke Jugoslavije izdale narod, dok mu je jedino ostala verna Komunistička partija. AVII, NDH, 158, 11, U izjavi o ciljevima i načelima NOV kao njegovi neprijatelji su stavljani u isti red okupatori: Talijani i Nemci, a i ustaše i četnici DM koji zajedno s izdajničkim vođstvom HSS i agentima izbegličke vlade u Londonu pokušavaju na sve moguće načine da unište naš pokret«. AVII, NDH, 158, 17, 53. U proglasu hrvatskom narodu sreza Ogulin od 10. VI 1943. kaže se da dok četnici i ustaše ubijaju i pljačkaju hrvatski narod, dotle »ogulinski izdajnici iz vodstva HSS-a kao Hećimović, Beljan i Kregar održavaju sastanke u sporazumu s okupatorima i agituju za odlazak u Pavelićevu vojsku«, a time »ometaju mobilizaciju u redovima NOV, stoje u sporazumu s agentima izbegličke izdajničke vlade u Londonu i njenim četnicima DM«. Oštro su osuđena nastojanja HSS-a da u sporazumu s jugoslovenskom vladom u Londonu, a preko nje i četnicima organizuje »belu gardu«. AVII, NDH, 159, 12, 52. S kraja juna postoje dva proglasa upućena hrvatskom i srpskom narodu u kojima je veoma oštro osuđena delatnost HSS, koja je takođe uvrštena u isti red s okupatorskom. To vođstvo je imalo svog predstavnika u vladi, te je i vlada bila izložena veoma oštroj kritici. AVII, NDH, 158, 17, 13 (28. VI 1943), Isto, 158, 17, 15 (30. VI 1943). Već pominjani proglas sinjskih funkcionera, proglas B. Magovca od 8. VII 1943. (ZAVNOH, 92, 265—324), kao i poziv pristalicama HSS iz Dalmacije (Isto, 127, 357—359). U proglasu od 4. VIII 1943. kaže se da Maček, Krnjević, Jančiković i drugi HSS-ovci oko njih »odriču hrvatskom narodu pravo na samostalan život, na šta svi narodi imaju pravo«, ujedno se pozivaju svi da pođu putem Filipa Lakuša i mnogih drugih narodnih poslanika »putem borbe za spas i sreću hrvatske domovine«. AVII, NDH, 158, 17, 53; zatim poziv »funkcionerima i pristašama HSS za konferenciju HSS-a i pristalicama i ostalim rodoljubima« iz avgusta 1943, koji je potpisao Jure Matutinović, potpredsednik sreske organizacije za srez Makarsku sa još 32 funkcionera HSS-a. S tog područja je i proglas »Dragi prijatelji« bez datuma s potpisom Nikole Hundrića, i proglas »Prekinimo veze s izdajničkom klikom koju vodi Maček!«, bez datuma, koji je potpisao Filip Lakuš sa još 24 funkcionera HSS (ZAVNOH, 288). Upor. sa proglasom od 11. VIII 1943. upućenim domobranima, dočasniciima i časnicima u kome su pozivani da ne idu na Istočni front, jer se time bore protiv NOV i njene pravedne borbe. »U svemu ovome pomažu ih pojedine izdajničke vođe iz HSS-a koji su se danas jednom rukom prihvatili Pavelića, a drugom četničkih bandi Mihailovića, koje su širom Dalmacije, Like i Bosne prolile more hrvatske i muslimanske nevine krvi«, AVII, NDH, 82, 6, 2; 28. VIII 1943. upućen je proglas omladini radničkoj, seljačkoj i srednoškolskoj u kome je podvučeno da se sva reakcija udružila protiv NOP-a. Također se ističe da oni koji su do tada ćutali i potajno potpomagali okupatora sada ga otvoreno pomažu što je slučaj sa HSS-om oko Mačeka. AVII, NDH, 158, 18, 9. Slično je rečeno i u proglasu omladini Slavonije na početku oktobra 1943. AVII, NDH, 198, 8, 45.

rencijacije veoma uspešno odvijao naročito posle dolaska nekoliko srednjih i viših funkcionera HSS među kojima su bili: N. Sikirica, M. Smolić, F. Ratković, M. Čikota i neki drugi istaknuti prvaci, koji su potpisali već pomenuti sinjski proglas.⁶⁵ Konferenciji bivših prvaka HSS 4. VII 1943. prisustvovalo je 35 prvaka HSS iz 9 bivših mesnih organizacija, 4 sekretara, 2 potpredsednika i drugi. Na konferenciji je konstatovano da su se najšire narodne mase omiškog kraja opredelile za Narodnooslobodilački front bez obzira na bivšu stranačku pripadnost, a deo je prihvatio Mačekovu direktivu da i dalje čeka po strani.⁶⁶ Slične konferencije HSS-ovaca koji su pristupili NOP-u održane su i u ostalim krajevima Dalmacije, npr. konferencije prvaka HSS skradinske opštine,⁶⁷ svih sela primorsko-rogozničke opštine,⁶⁸ konferencije bivših prvaka iz Šibenika,⁶⁹ zatim funkcionera s Brača,⁷⁰ i dr. Na svim tim konferencijama bivši pristalice HSS osudili su Mačekov rad i složili se s proglasom bivših prvaka HSS iz sinjskog sreza.

Prema toj akciji bivših HSS-ovaca, koji su pristupili NOP-u, njegovi protivnici nisu ostali pasivni, već su se aktivno suprotstavili. U šibeničkom kraju na čelu te akcije bio je Šime Belamarić, bivši senator za šibenski srez, koji je održavao vezu s Mačekom posredstvom studenta Marina Berkovića. On mu je doneo poverljivu Mačekovu poruku da se pred pristalicama NOP-a i partizanima »treba činiti prijateljem«, kako se narod ne bi dosetio da oni tajno rovale. Š. Belamarić je istovremeno širio u nadu laži da su na čelu partizana Srbi, da je borba protiv okupatora preuranjena i da treba »živjeti s okupatorom u miru« i »slušati Mačeka, pa biti miran i čekati«.⁷¹ Š. Belamarić se takođe bio povezao s poznatim organizatorom četnika i talijanskim špijunom Kojom Krstulovićem, s namerom da zajedno organizuju »šibenski građanski blok«.⁷² Veoma je značajna bila njegova akcija prikupljanja omladine za Mačeka.⁷³ Na čelu toga rada u celoj Dalmaciji bio je Vojko Krstulović. On je zapravo bio predstavnik omladinskih organizacija najreakcionarnijeg dela HSS.⁷⁴

I četnici su radili na odvrćanju pristalica HSS od saradnje s NOP-om. D. Jevđević je jednim svojim pismom obavestio Mladena Žujevića da rastura letak kojim želi da »produbi jaz između komunista i Mačekovaca«,

⁶⁵ DH KPH, III/1, 182 i 241, *Naprijed*, br. 14, 21. VI 1943. i *Naprijed*, br. 18, 18. VIII 1943. Upor. *D. Gizdić*, n. d., 357—358 i 368.

⁶⁶ *D. Gizdić*, n. d., 378—380.

⁶⁷ Isto, 385.

⁶⁸ Isto, 395.

⁶⁹ Isto, 412.

⁷⁰ Isto, 429.

⁷¹ DH KPH, III/1, 203—204. *Naprijed*, br. 15, 28. VII 1943. Tu svoju akciju Belamarić je proširio na sela Primošten, Rogoznicu, Dubravu, Vodice, Pirovac, Tjesno, Murter, Benna itd. U borbi protiv agenata Mačekove klike u nekim delovima Hrvatske bilo je mišljenje da treba preduzeti protiv njih najoštrije mere i vojnički ih likvidirati. Tom prilikom tvorci takvog shvatanja nisu vodili računa o uticaju tih agenata, i da je neopodno da se oni »političkim radom izoliraju i učine neškodljivima«. DH KPH, III/1, 209, *Naprijed*, br. 16, 4. VIII 1943.

⁷² DH KPH, III/1, 204, *Naprijed*, br. 15, 28. VII 1943.

⁷³ Isto, *Naprijed*, br. 15, 28. VII 1943.

⁷⁴ *D. Gizdić*, n. d., 405.

a uz to je nameravao publikovati i druge letke slične sadržine.⁷⁵ U to vreme četnici su po celom Hrvatskom primorju širili veliki broj letaka s potpisom HSS. U Crikvenici se 16. VII 1943. pokušao uspostaviti kontakt između četnika i Jančikovića, kao predsednika sreske organizacije HSS, ali do njega nije došlo, jer ga je Jančiković odbio.⁷⁶ Četnici su na Sušaku 3. VIII 1943. pokušali opet da uspostave dobre odnose s HSS-ovcima posredstvom Petra Bačića, bivšeg sekretara HSS na Sušaku, nagovarajući ga da HSS pristupi »zajedničkoj akciji sa zadacima da preuzmu vlast kad se Talijani povuku«. Bačić ih upućuje Vrkljanu koji neće ni da čuje za »suradnju s njima«, jer su »četnici i Jurepo previše kompromitirani«.⁷⁷

Međutim, četnici su uspeli u to vreme u Senju i okolini da zajedno sa predstavnicima »Seljačke zaštite« rašire letke u kojima se govorilo o uskoj saradnji između HSS i četnika, a 24. VIII 1943. održan je sastanak između predstavnika HSS i četnika. Glavne tačke razgovora bile su:

1. ne uzimati u obzir važne događaje koji se odigravaju oko njih, ni državno-političke odnose između Srba i Hrvata;
2. zajednička borba protiv partizana;

⁷⁵ HSS-ovci su tvrdili četnicima da bi im bilo bolje da izjave: »1. da će provesti kažnjavanje svih krivaca za pokolje, jer oni ne žele prljati prste s ustaškim krivcima. 2. da će se boriti za uspostavu jedinstvene države Jugoslavije, u staroj formi i poretku«. T. Jančiković je tada odbio svaku saradnju, jer je smatrao da je HSS »faktor s kojim se mora računati«, pošto ima mnogo pristalica. U izveštaju se takođe kaže da su četnici dobro naoružani. AVII, Čet. ar., 245, 2/5-11. Izveštaj od 15. VII 1943. R. O. C. Crikvenica. (Taj dokument i onaj citiran u napomenama 76 i 77 nalaze se u kutiji 245, a pre u IO-5. To su stenografske beleške o istrazi nad četnicima, posle njihova hvatanja.)

⁷⁶ AVII, Čet. ar. 245, 2/5-13, Izveštaj od 3. VIII R. O. C. Crikvenica. Jurepo (jugoslovenski revolucionarni pokret) i grupa jugoslovenskih nacionalista bila je naročito jaka na Sušaku gde su je vodili: Krajeta, Štampar, braća Šuster, Teo i Tone; Krešo Vrančić, advokat. Oni su izdavali list *Slovenski jug*, a radili su na povezivanju s HSS-om i londonskom vladom. AVII, 245, 2/5-31. Izveštaj od 31. VIII 1943, »Džinskog«. U jednom izveštaju sa početka 1943. se kaže da je Maček lično odbio saradnju s četnicima, kao što nije želeo bolje odnose ni s ustašama, dajući odgovor citatom Ante Starčevića: »Mi smo radili dok smo s poštovanjem mogli, sada kada je sve prodano i izigrano, mještati se u to značilo je sramotiti sebe« [...]. Međutim, u drugim dokumentima nema potvrde za to. AVII, NDH, 81, 10, 55. Izveštaj »Veritasa«. Prema izvesnim podacima Milan Banić, bivši narodni poslanik zajedno s Danilom Gregorićem urednikom *Vremena*, uputio je ministru spoljnih poslova Ribentropu memorandum, tražeći uspostavljanje Jugoslavije, jer je Hrvatska bila nemoćna u borbi protiv partizana, dok je 90% Mačekovaca »sabotiralo NDH«. AVII, NDH, 88, 4, 19 i Isto, 88, 4, 20. Izveštaj pukovnika Andrića od 8. XI 1943.

⁷⁷ AVII, IO-5, 2/5-1-183 (n. sig. 4-245, 2/13). Izveštaj od 3. VIII 1943. R. O. C. Crikvenica. Do toga je došlo verovatno usled velike netrpeljivosti između Srba i Hrvata. Tako je na početku 1943. bilo pohapšeno 47 Hrvata, a među njima i bivši narodni poslanik HSS Vrkljan Ante. AVII, NDH, 230, 6, 60. I situacija u Dubrovniku potvrđuje da su sukobi između četnika i HSS-ovaca bili ponekad veoma oštri. Tako su talijanske vlasti 17. VIII 1943. uhapsile bivše poslanike HSS iz 1935. i 1938. (prof. Roka Mišetića, dr Frana Dobrovića i dr Frana Kolumbića), jer su prema nekim podacima po direktivi iz Zagreba radili na stvaranju »zaštite«, deljenjem oružja narodu, koje je trebalo iskoristiti u slučaju obrazovanja četničke vlade, jer su četnici sve više dolazili u Dubrovnik. AVII, NDH, 81, 13, 8.

3. s obzirom na to što su mnogi Hrvati iz HSS previše pasivni prema partizanima, neodlučni da se aktivno odupiru komunistima, postoji li mogućnost da se prebaci oružje iz hrvatskih sela u srpske krajeve i dade četnicima;

4. ako se ova grupa oko HSS veže sa Srbima nacionalistima, kako se i na koji način misli sprovoditi sporazum, tj. kakve obaveze četnici daju grupi HSS-a, a kakve ta grupa Srbima četnicima. Utvrditi je li posljednji poziv potpisan od »Odbora seljačke i građanske zaštite« pravo stanovište HSS.

Dogovorili su se o sve četiri tačke i to tako da predstavnici HSS-a u ovim krajevima odmah zatraže uputstvo svoga vodstva i u najkraćem vremenu s odgovorom i svojim stanovištem upoznaju Četničku dinarsku oblast. »Da se sve učini da se stvore snošljivi uslovi kako bi se izbegli sukobi [...]. Prisutni delegati HSS-a, ukoliko dobiju naređenje od svoga vodstva da stupe u borbu s partizanima, kao disciplinovani članovi, ovo će odmah učiniti, jer i sami uviđaju da partizani štetno djeluju po hrvatski narod.« Na kraju su zaključili da od pasivnosti HSS imaju koristi ustaše i partizani, te da je neophodno iskoristiti sukobe koji postoje između njih.⁷⁸

Na osnovu oskudnih podataka može se ipak ustanoviti da je, naročito u nekim delovima Dalmacije, NOP imao mnogo više pristalica nego HSS, ustaše i četnici. Npr. na ostrvu Korčuli više od 90% stanovnika već se bilo opredelilo za NOP. Bivši HSS-ovci slabo su stajali, jer je njihov istaknuti funkcioner Fran Šale Mrdilo odavno bio pristupio NOP-u, pa je Mačekov uticaj bio neznatan.⁷⁹

U ime predsedništva ZAVNOH-a 2. VIII 1943. upućen je poziv svim HSS-ovcima iz Hrvatskog primorja da sarađuju u NOF-u i svima pristalicama HSS-a, koji su iskreno prihvatili principe NOP-a, bila je zajamčena potpuna »sloboda njihovog djelovanja«.⁸⁰

U to vreme u Pokuplju i Turopolju takođe se osećalo jako političko previranje u HSS-u, a Pavelićeva je pojačana mobilizacija izazvala povećanje broja dezerterstava.⁸¹ Usled antifašističkog raspoloženja naroda toga kraja povećala se njegova mržnja prema bivšem vodstvu HSS i Mačeku, jer se uverio da sem Komunističke partije nema ni jedne druge stranke, koja se istinski bori za narodne interese.

Za držanje HSS-ovaca u Lici od velikog je značenja konferencija bivših funkcionera HSS iz gračačkog, udbinskog, perušičkog i otočaćkog sreza, održana 8. VIII 1943, na kojoj je učestvovalo više od 180 lica.⁸² U proglasu koji je donesen na konferenciji ističe se da se fašizam približava svojoj propasti, a da sve Hrvate Like poziva »duh velikog seljačkog vođe i borca Matije Gubca, duh Kvaternika i neumrlog seljačkog učitelja Stjepana Radića« da ostvare »one svete ideale slobode i pravde, za koje su oni položili svoje živote« i koji se mogu realizovati jedino NOB-om.

⁷⁸ AVII, Čet. ar. H-P-100. Izveštaj Nikafora Kalika od 24. VIII 1943.

⁷⁹ D. Gizdić, n. d., 417 i 447.

⁸⁰ ZAVNOH, 314.

⁸¹ R. Bulat, n. d., 212.

⁸² ZAVNOH, 322.

Hrvatski narod Like pozvan je zatim da prekine »s politikom šutnje i čekanja koju još uvijek savjetuje Maček« čiji agenti nastoje organizovati belu gardu i izazvati novo krvoproliće i novi bratoubilački rat.⁸³

I pored velikog uspeha na bojnopolju, Komunistička partija imala je i dalje znatnih teškoća oko pridobijanja masa. Rad na njihovom pridobijanju trebalo je da olakšaju proglašiti, koje je KPH povremeno izdavala, i održavanje konferencija u pojedinim delovima Hrvatske. Štampa NOP je također imala da u tome odigra određenu ulogu. Zato je *Naprijed*, organ Komunističke partije Hrvatske, posvetio veliku pažnju raskrinkavanju Mačeka i u svakom broju (list je izlazio nedeljno) donosio niz članaka s objektivnim sudom o ulozi Mačeka u tadašnjoj situaciji. Npr. 18. VIII 1943. konstatovao je: »Očito je da Mačekova reakcionarna klika nema nikakve veze ni sa suštinom seljačkog pokreta ni s demokratskom suštinom osnovne nauke braće Radića.«⁸⁴ Radi uspješnijeg rada na pridobijanju bivših pristalica HSS, detaljno su razrađeni zadaci i istaknuto: 1. treba uništiti ostatke sektaškog gledanja na uslove za saradnju u NOP-u, 2. treba objasniti pristalicama HSS da njihovo pristupanje NOF-u »ne znači da se oni odriču svojih političkih uvjerenja, da postanu komunisti«, što su naglašavali neprijatelji borbe protiv okupatora, želeći da tim svojim klevetama razbiju čvrstinu oslobodilačkog pokreta. U trećoj tački se, uz ostalo, kaže: »Narodnooslobodilački pokret okuplja hrvatski narod baš na osnovu borbe za nacionalnu slobodu hrvatskog naroda, a istovremeno se u jeku te borbe stvara onaj savez između seljaka i radnika o kome je već govorio i Ante Radić kao o jedinom jamstvu da reakcionarna protivnarodna gospoda ne zahvate rukovodstvo u seljačkom pokretu.« 4. Na toj liniji trebalo je pružati aktivnu i organizovanu pomoć onim demokratskim snagama, koje su uvidele izdajničku Mačekovu politiku. Ta saradnja mora biti svakodnevna i mora hrvatskim seljacima ne samo objasniti laži i klevete neprijatelja naroda o Komunističkoj partiji nego i »zašto je jedino Komunistička partija mogla zauzeti u sadašnjoj Narodnooslobodilačkoj borbi takovo mjesto kakovo ona uzima.«⁸⁵

Na osnovu toga može se videti na kakve je teškoće nailazio oslobodilački pokret u borbi za pridobijanje masa. Neprestano se moralo ponavljati da se ne radi o borbi za novi ili stari društveni poredak, već za ili protiv okupatora. Objasniti narodu da je oslobodilačka borba jedini ispravan put nije bilo nimalo jednostavno kada je Maček, vođa hrvatskih seljačkih

⁸³ Taj letak potpisalo je 35 najistaknutijih predstavnika HSS koji su učestvovali na toj konferenciji. ZAVNOH, 324. U lecima koje su 4. V 1943. ustaške vlasti pronašle u Mitrovici vodstvo HSS-a oko Mačeka obračalo se hrvatskom narodu podvlačeći da se već treći Uskrs dočekuje »u jeku ratnih strahota kad se odlučuje sudbina svijeta, pa tako i hrvatskog naroda i hrvatske seljačke republike uređene po nauci Stipana Radića, a pod vodstvom V. Mačeka«. AVII, NDH, 79, 5, 43. Međutim u letku se ne daju uputstva šta treba dalje raditi.

⁸⁴ DH KPH, 235, *Naprijed*, br. 18, 18. VIII 1943.

⁸⁵ Isto, 237. Radi ilustracije koliko je bilo potrebno dugo raditi u masama, da bi se ubedile da njihove vođe lažu, dovoljno je navesti da je narod Brinja prilikom žetve u kojoj su mu pomagali i partizani pri čitanju *Slobodnog doma* bio spreman da kaže: »E pa sad vidimo da nam vi nećete uzeti sve i da se vi ne borite za komunizam.« Narod Brinja je sve više počeo da se interesuje za bivše pristalice HSS, koje su učestvovala u NOB, i oni su zapravo najviše koristili u raskrinkavanju Mačeka i klike oko njega. Zb. NOR, IX/4, 15, 80.

masa, naslednik omiljenog rukovodioca hrvatskog seljačkog pokreta Stjepana Radića, preporučivao politiku čekanja. Stoga je *Naprijed* zahtevao da se na raskrinkavanju vođstva HSS oko Mačeka organizuje sistematski i svakodnevni rad. U tom je cilju izdat niz proglašavanja u kojima je objašnjen stav Komunističke partije prema učešću ostalih stranačkih grupacija u NOP-u, uz pozivanje širokih narodnih masa u borbu protiv okupatora i njihovih pomagača. U istu svrhu održavane su konferencije i u Dalmaciji i u drugim delovima zemlje o kojima nema dovoljno sačuvanih podataka. Taktika izdavanja proglašavanja i održavanja konferencija, koja se uporno primenjivala u prvoj polovini 1943, imala je značajno mesto i u drugoj polovini 1943. Zahvaljujući predsedništvu ZAVNOH-a, ta je akcija postala još temeljitija ali je zahtevala i određen oprez zato što ni mnogi članovi Komunističke partije nisu bili čisti od sektaštva, pa nisu mogli uočiti razliku između kolebljivih elemenata i prikrivenih neprijatelja. Stoga je CK KP Hrvatske u svome organu *Naprijed* opet skrenuo pažnju da »treba imati neprestano pred očima proces unutar raznih partija« i povezati se s rodoljubivim demokratskim strujama u stranci, što je naročito bilo značajno za HSS, i »omogućiti da preko njih dođe do izražaja demokratska sadržina hrvatskog seljačkog pokreta, koji pokušavaju prigušiti razni reakcionarni krugovi u vrhovima HSS-a«. ⁸⁶

U toku toga previranja, koje je počelo još pre rata, a koje je bilo posledica dubokih suprotnosti između vođstva i pristalica HSS koji se »otkidaju od uticaja jedne neseljačke i nehrvatske politike i klike, da prestanu biti osloncem i oruđem seljaštvu tuđih klika«, seljačke su mase sve više prelazile »na poziciju odbrane svojih nacionalnih i seljačkih interesa u savezu sa radničkim pokretom, u bratskoj zajednici sa svim narodima Jugoslavije«. ⁸⁷

Osamnaestog avgusta 1943. Anka Berus uputila je pismo Oblasnom komitetu KP Hrvatske za Slavoniju u kome je dala instrukcije o zadacima partijskih organizacija i ZAVNOH-a na širenju i jačanju NOP-a. Smatrala je da je naročito važno pojačati rad u domobranstvu, posebno u oficirskim krugovima. U cilju pridobijanja hrvatskih masa, kaže se u pismu, treba održavati konferencije, na njima objašnjavati Mačekovu politiku i s njih upućivati proglašavanja s pozivima pristalicama HSS da pristupe NOP-u. ⁸⁸ Funkcioneri HSS trebalo je takođe da ulaze u NOO, kao rukovodeće organe narodne vlasti, i u NOF. ⁸⁹

U pismu CK KPH od 19. VIII 1943. čak se zahtevalo da se bivše pristalice HSS primaju u već osnovane odbore, jer komunisti moraju biti »načisto s tim da naša saradnja sa širokim pristašama HSS-a ne pretstavlja nikakav manevar«. ⁹⁰ Ali ni tako široka politika nije bila sigurna garancija za uspeh u narodnim masama, koje su bile zaslepljene ideologijom

⁸⁶ DHKPH, III/1, 249, *Naprijed*, br. 19, 25. VIII 1943.

⁸⁷ Isto, 256, *Naprijed*, br. 19, 25. VIII 1945.

⁸⁸ ZAVNOH, 122, 340—342. Tako su borci 12. divizije prilikom oslobođenja pojedinih mesta držali mitinge. Prilikom mitinga u Palovcu dogodio se ovaj incident. Naime, jedan HSS-ovac »za koga je kasnije utvrđeno da radi u HSS-ovskim grupama koje napadaju u ime partizana narod« pucao je i ubio dva partizana. Međutim, uticaj partizana je sve više jačao i među HSS-ovcima. Zb. NOR, IX/4, 27, 142.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Isto, IX/4, 125, 351.

hrvatskog seljačkog pokreta i verovala da ih Maček, njihov vođa, neće izneveriti, jer je u njihovim očima ostao veliki mučenik i borac za njihova prava, čemu je doprinelo i to što su ga Nemci bili uhapsili.⁹¹

Predsedništvo ZAVNOH-a, u pismu od 19. VIII 1943. Okružnom NOO za Zagreb, istaklo je da se pokazalo negativnim neprestano naglašavanje »izdaje dr-a Mačeka« i da slične izjave nemaju onog »učinka među pristajama HSS, koju očekuju naši drugovi, nego imaju čak suprotan rezultat«, tj. često odbijaju mase od NOP-a, baš iz već navedenih razloga.⁹² Četvrtog septembra 1943. predsedništvo ZAVNOH-a uputilo je okružnicu svim NOO-ima u kojoj je istaklo potrebu okupljanja najširih masa hrvatskog naroda u NOP. U početku se konstatuje da je posle pada Musolinija i pobedonosne ofanzive Crvene armije došlo do masovnijeg previranja u redovima HSS i do sve brojnijeg pristupanja NOF-u. Da bi to pristupanje bilo što organizovanije, odborima se nalagalo da rade na tome da svi poštteni Hrvati stupe u NOP bez obzira jesu li bili značajni funkcioneri stranke ili obični pristalice. NOO nisu morali da vode posebne pregovore s pristalicama HSS, već su ih bili dužni uputiti na ZAVNOH, odnosno ZAVNOH je bio spreman da stupi u pregovore sa svim onima koji bezuslovno primaju njegovu Rezoluciju i Proglas. »Vodeći propagandu za pristupanje članova HSS u NOF, mi do daljeg nećemo napadati samoga Mačeka kao izdajnika, već ćemo glavni udarac uperiti protiv onih reakcionarnih pojedinaca i uopće protiv one reakcionarne klike, koja u ime dr Mačeka vodi manje ili više otvorenu i opet manje zakulisanu borbu protiv N. O. F., kao što su na pr. Pernar, Reberski, Kemfelja i drugi.« Kao što se vidi kritika je bila usmerena ne samo protiv Mačeka, pošto nije samo on bio nosilac reakcije, nego i drugih pojedinaca. Zahtevalo se da »treba nastojati da hrvatske mase same dođu do zaključka tko je bio protiv naroda«. NOO nisu mogli dati dozvolu za uspostavljanje političkih organizacija na terenu. Baza NOF-a trebalo je da bude što šira pa se moralo raditi na pridobijanju domobrana i ustaša. Ali je trebalo paziti da se u NOF prime samo oni ljudi koji nisu učinili nešto zbog čega bi bili nedostojni da stupe u NOP i NOF, a takođe zahtevati da se predaju svi oni koji su počinili zlodela da bi im mogao suditi narodni sud. U okružnici je najveća pažnja bila posvećena HSS, dok su ostale stranke uzgred spomenute kao mogući kandidati u pregovorima, pošto do tada nisu dale nikakve predloge za učestvovanje u radu Narodnog fronta.⁹³

U drugoj polovini avgusta 1943. vođe HSS bili su veoma aktivni, bez obzira jesu li pristupili NOP-u ili radili za kontrarevolucionarne snage. Najznačajniji predstavnici HSS koji su pristupili NOP-u uputili su 21. VIII 1943. poziv funkcionerima i pristalicama HSS iz čitave Dalmacije da dođu na konferenciju. U pozivu se kaže: »Uvidjevši da je već velika

⁹¹ *Vjesnik* NOF Hrvatske, br. 22. 25. IX 1943, 2. I *Vjesnik* JNOF od 25. X 1941. doneo je vest o hapšenju Mačeka od strane Gestapoa. DH KPH, II/1. 53.

⁹² ZAVNOH, 126, 353 i 129, 364. Pri svemu tome predsedništvo ZAVNOH-a je smatralo da je velika teškoća bila u tome što je »vodstvo HSS kroz dugo godina stalno vodilo propagandu protiv Komunističke partije, da danas zajedno sa četnicima, napada NOB, kao borbu komunista za komunističko društvo i slično«, ZAVNOH, 129, 365—366.

⁹³ ZAVNOH, 137, 388—389.

većina HSS-a i dobar dio funkcionera HSS-a pristupio u redove NOP odlučili smo da sazovemo široku konferenciju pristaša i funkcionera iz čitave Dalmacije» da bi se na njoj odredio stav prema prijateljima i neprijateljima stranke i naroda, izneli značaj i ulogu te partije u prošlosti, da bismo na osnovu »iskustva i borbenih tradicija naše stranke u povijesti povukli zaključak, da radimo za ostvarenje i ideale hrvatskog naroda«. ⁹⁴ Zakazana konferencija održana je 12. IX 1943. u Padinama. Bez obzira na to što su mnogi delegati iz južne i severne Dalmacije bili sprečeni da dođu, konferenciji je ipak prisustvovalo više od 200 bivših funkcionera HSS-a. ⁹⁵ Mačekova politika osuđena je kao izdajnička od početka rata, »koju su prestali da slede ne samo mase bivših pristalica HSS, već i rukovodstvo, naročito ono iz radničkih i širokih seljačkih redova«. ⁹⁶

U to vreme pristalice HSS koji su se opredelili za neprijatelja ili bili neopredeljeni preživljavali su krizu zbog predstojeće kapitulacije Italije. Četničko vodstvo u Splitu tada je počelo da pregovara s Talijanima, ⁹⁷ u nadi da će od njih preuzeti vlast a ustaše su spas očekivali od dolaska Nemaca. Karakteristično je da su HSS-ovci i četnici sve više govorili o Jugoslaviji. (U Splitu je tada bio glavni izaslanik Draže Mihailovića Mladen Žujović.) D. Gizdić misli da je »od svih hrvatskih krajeva baš Dalmacija, zahvaljujući aktivizaciji masa u borbi, uspjela da istjera načista reakcionare iz HSS koji su otvoreno završili u zagrljaju okupatora i ustaša«. ⁹⁸ Uticaj HSS-a tada je bio znatan samo u Neretvljanskoj dolini, delom u Cetinskoj krajini i na Hvaru. ⁹⁹

Nije moguće potpunije ustanoviti kako je HSS stajala u ostalim područjima Hrvatske. Ima podataka da se na psunjskom području, naročito u njegovom jugozapadnom delu, osećala delatnost pristalica te stranke. U srezu Novska razbijene su bile tendencije reakcionarnog vodstva HSS. Na papučko-krndijskom području, naročito na njegovoj periferiji, osećalo se prilično jako delovanje HSS. Deo Podravine bio je na strani NOP-a čemu je mnogo doprineo ugledni pristalica HSS iz tog kraja Filip Lakuš. Na diljskom području neprestanim političkim radom raskrinkavan je rad HSS-a i četnika tako da je stanovništvo uglavnom bilo na strani NOP-a. Tome je mnogo doprineo poraz četnika kod Save i prilaženje NOP-u uglednih prvaka HSS. ¹⁰⁰ U to vreme mnoga sela

⁹⁴ D. Gizdić, n. d., 478—479.

⁹⁵ Predsedništvo konferencije sačinjavali su: S. Škare, M. Sučić, I. Kuzmić, dr Smolić, N. Sikirica i N. Barišić, bivši načelnik vrličke opštine. D. Gizdić, n. d., 547.

⁹⁶ D. Gizdić, n. d., 548—549. Konstatovalo se da za Mačekom idu samo »gospoda« kao što su R. Mišetić, dr Bjelovučić, dr P. Mladineo, dr Silobričić i dr.

⁹⁷ D. Gizdić, n. d., 491.

⁹⁸ Takav jedan sastanak održan je kod talijanskog generala Spiga na kome je bilo reči o mogućnosti predaje vlasti njima posle talijanske kapitulacije. Međutim, pristalice HSS-a, SDS i JNS nastavili su da pristupaju NOP-u. D. Gizdić, n. d., 440.

⁹⁹ Prema ustaškim izveštajima HSS nije delovala u Odžaku. (Izveštaj od 12. IV 1943. AVII, NDH, 176, 8, 18. Upor. Isto, 176, 9, 45; 159, 5, 15, 66 i Isto 159, 15 58). I drugi izveštaji jasno potvrđuju da je vlada NDH vodila računa o držanju ne samo HSS već i o drugim strankama, mada je briga o prvoj bila mnogo veća, pošto je imala najvećeg upliva na mase. Tako su stožernik i veliki župan župe Cetina tražili da se proveriti zbog čega je došlo do zatvaranja bivših prvaka HSS, jer politički protivnici »pokušavaju iz toga izvući kapital«. AVII, NDH, 216, 1, 11 i Isto, 216, 9, 5.

¹⁰⁰ Zb. NOR, IX/4, 38, 192 i 198.

koja su bila pod uticajem HSS-a u požeškoj kotlini i u Podravini prišla su partizanima i sa njima saradivala.¹⁰¹

Situacija u ostalim delovima Hrvatske takođe je bila u prilog NOP-u. Zahvaljujući organizovanom radu rukovodstva NOP-a,¹⁰² narod je uvideo da je Maček izdajica hrvatskog naroda i HSS-a, jer ga je prepustio da gine za fašističkog okupatora. U samoborskom srezu vođstvo HSS-a doživelo je veliki poraz kada je pokušalo izvršiti mobilizaciju u domobrane za borbu protiv partizana.¹⁰³ U srezu Pisarovina stanje je tada bilo nešto lošije no u ostalim, jer se još osećao znatan uticaj HSS-a. U Moslavini Kemfelja i ostali reakcionari iz HSS-a nisu imali nikakvog uspeha u svom protivnarodnom radu. Tome je najviše doprinela izjava Filipa Lakuša i izlaženje *Slobodnog doma* kao i u Podravini. U dugoselskom srezu uz ostale predstavnike naroda učestvovali su u NOP-u i predstavnici HSS-a. Zahvaljujući povoljnoj situaciji, mobilizacija za NOV u srezovima Čazma, Garešnica i Kutina¹⁰⁴ veoma je dobro napredovala, što je bio najbolji znak da reakcionarno vođstvo HSS gubi pristalice. U Podravini je vođstvo HSS još uvek radilo na organizaciji formacija na čelu sa četnicima i ustašama, radi pljačke i ubijanje po hrvatskim selima. U srezu kalničkom takođe se u to vreme još uvek osećao jak uticaj vođstva HSS-a koje je poručivalo narodu da sluša »svoje mudro vođstvo« koje »mudro vodi narod k tome da sitni novac u velikom računu bude zabilježen i zapažen, a da se ne izgubi u tom velikom računu«.¹⁰⁵ T. Jančiković je u to vreme pisao pisma pojedinim ljudima iz HSS-a veličajući taktiku čekanja. Međutim, reakcionarno vođstvo HSS doživelo je veliki udarac izjavom Slavka Pokosa, bivšeg predsednika organizacije HSS u novomarskom srezu, koji je u svojoj izjavi pozvao hrvatski narod da ne sluša Pavelića već da se okupi oko ZAVNOH-a i stupa u partizane, pošto se oni jedino »istinski bore za oslobođenje hrvatskog naroda«.¹⁰⁶ U Zagorju reakcionarno vođstvo HSS, uprkos svim nastojanjima Pernara, nije uspeo da odbije narod od NOP-a. Seljaci su prihvatili političko vođstvo komunisti, mada se sami nisu osećali komunistima. Na njih je veoma pozitivno delovao *Vjesnik* JNOF-a člancima u kojima je davao objektivnu sliku o situaciji u zemlji, i pozivao sve da stupe u NOP.¹⁰⁷ Ali je bilo i krajeva u kojima nije uspeo razobličavanje Mačeka, zbog znatnog broja ljudi

¹⁰¹ Isto, 40, 212.

¹⁰² U Krašiću je, na primer, bio organizovan sastanak na kome je učestvovao i brat nadbiskupa Miško Stepinac, koji je u svom govoru vrlo oštro osudio »reakcionarno vođstvo HSS-a i pozvao ljude da se okupe oko ZAVNOH-a koji je pravi politički predstavnik hrvatskog naroda«. Zb. NOR, IX/4, 43, 226.

¹⁰³ Interesantno je da je u to vreme reakcionarno vođstvo iz HSS-a uspeo da okupi izvesne ljude koje je, stavivši im partizanske kape na glavu, slalo noću u pljačku, krađu i ubistva, želeći da sva ta zlodela pripišu partizanima. To su činili i u velikogoričkom srezu. Zb. NOR, IX/4, 43, 227. Upor. R. Bulat, n. d., 222.

¹⁰⁴ U srezu Kutina omladinske grupe organizovao je Vojković, oduševljeni pristalica Mačeka. Međutim, omladina sa toga terena ipak je prilazila NOP-u.

¹⁰⁵ Zb. NOR, IX/4, 43, 231. DH KPH, 259, *Naprijed*, br. 20, 1. IX 1943. Karakteristično je da su u selu Vojniću, srez Podravska Slatina, pronađeni leci »Pismo prvaka HSS iz Dalmacije« od 29. IX 1943. AVII, NDH, 86, 16.

¹⁰⁶ Zb. NOR, IX/4, 43, 231—232.

¹⁰⁷ Zb. NOR, IX/4, 43, 234.

koji su bili pasivni. Tako je u to vreme pojačana delatnost Mačekovih pristalica u Slavoniji, te je trebalo povesti akciju protiv njih.¹⁰⁸

Položaj reakcionarnih snaga pred kapitulaciju Italije nije bio povoljan, dok su narodnooslobodilačkoj borbi pristupali novi ljudi koji su se za nju opredelili. Tu je situaciju organ KPH ovako opisao: »Mnogobrojni su prvaci i pristaše HSS-a spoznali štetnu i protivnarodnu suštinu politike pokvarene gospode koja se okuplja oko Mačeka, [...] Lomeći sve zapreke koje im postavlja gospodska klika, Hrvati iz svih krajeva u sve većem broju odlaze u Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede. [...] Propali su planovi gospodske klike u vrhovima HSS-a, da sebi u domobranstvu stvori uporište u borbi protiv NOP-a.«¹⁰⁹

U Hrvatskom zagorju u to se vreme politika čekanja koju je propovedala grupa oko Mačeka osećala i dalje, pa je štab 2. operativne zone 6. IX 1943. izdao naređenje štabu 2. NO brigade da prilikom prolaska radi na aktivizaciji seljaka za NOB. U tom cilju trebalo je održavati konferencije s bivšim pristalicama HSS na kojima bi se raspravljalo o određenim pitanjima (o potrebi sabotiranja svih Pavelićevih naredbi, neodlasku u njegovu vojsku, sakrivanju žita takođe je posvećena velika pažnja).¹¹⁰ Na popularisanju NOP-a trebalo je takođe da rade i svi borci, tako da u svom razgovoru sa seljacima objašnjavaju ciljeve borbe i ulogu ZAVNOH-a i NOP-a. Pri tome bilo je od neobično velikog značaja popularisati bratstvo i solidarnost hrvatskog i slovenačkog naroda.¹¹¹

U vreme sloma fašističke Italije reakcionarni elementi u zemlji bili su iz temelja poljuljani, jer su široke narodne mase uvidele da je njihovo mesto u redovima NOP-a. Na početku septembra 1943. jedan od prvaka HSS iz Hrvatskog primorja rekao je: »Partizanska akcija je jedina legitimacija hrvatskom narodu pred saveznicima. Bio bi grijeh danas nešto poduzimati protiv partizana.« Na kraju je ocenio liniju Partije kao »vodeću i pravilnu«, istakavši: »Moramo priznati da je Komunistička partija pribavila hrvatskom narodu legitimaciju.«¹¹²

U svojoj izjavi od 2. IX 1943. bivši narodni poslanik Tomo Vojković takođe je ocenio NOB kao jedino ispravan put i odao priznanje Komunističkoj partiji kao »pokretaču i rukovodiocu odlučne borbe protiv okupatora«. Uz to se vrlo nepovoljno izrazio o svom ulasku u ustaški sabor, pošto je uvideo da time nije mogao »zaštiti interese svega naroda«. Oštro je osudio bivše vodstvo HSS-a, koje je svojom pasivnošću izneverilo program braće Radića, a time pomoglo okupatorima naših zemalja i jugoslovenskoj izbegličkoj vladi u kojoj je bilo članova HSS. Jugoslovenska vlada je, po njemu, vodila takvu politiku »koja bi dovela do stanja još goreg od onog stvorenog 1918. i do otvorenog bratoubilačkog rata, kad ne bi bilo naše Narodnooslobodilačke vojske koja bi bila jedino u stanju da donese narodu mir i slobodu«. T. Vojković je odao priznanje onim pristalicama HSS koji su stupili u NOV, zalažući se tako za ideje

¹⁰⁸ Isto, 234.

¹⁰⁹ DH KPH, III/1, *Naprijed*, 1. IX 1943. br. 20.

¹¹⁰ Zb. NOR, IX/4, 44, 244, Isto, 47, 258 i Isto, 50, 270—271.

¹¹¹ Zb. NOR, V/19, 20, 74.

¹¹² DH KPH, III/1, 274, *Naprijed*, br. 21, 6. IX 1943.

braće Radića. Na kraju je sve pozvao da stupe u NOV, odobravajući i usvajajući u celini rezoluciju ZAVNOH-a od 14. VI 1943.¹¹³

Šestog septembra 1943. na inicijativu dvojice rukovodilaca NOP-a, a uz pomoć istaknutih funkcionera iz redova bivše SDS Ljube Leontića i A. Kuzmarića, prvaka SDS, koji je radio u NOO Splita, formirano je »save-todavno telo stranaka«. Sem te dvojice u njega su ušli i J. Brkić, istaknuti HSS-ovac, i trojica jugoslovenskih nacionalista.¹¹⁴ Značajna je takođe izjava koju su 25. IX 1943. uputili i funkcioneri HSS iz Hrvatskog primorja zajedno s narodnim poslanicima iz neoslobođenog dela Hrvatske i u njoj izjavili da svi oni »koji su ostali na ideološkim temeljima seljačke nauke Antuna i St. Radića, a žaleći odsutnost svoga predsednika dr. Mačeka, koji je zatočen od ustaša i okupatora i istrgnut iz sredine hrvatskog naroda« u celini usvajaju ciljeve NOB iznesene u rezoluciji od 14. VI 1943, te će nastaviti borbu.¹¹⁵ Kao što se vidi ni u septembru 1943, kada je Musolini pao, bivši HSS-ovci nisu mogli da se odreknu Mačeka već su se i dalje pozivali na njega kao istinskog vođu koji je samo bio sprečen od ustaša da bude u tim odsudnim danima na čelu naroda. Nisu imali dovoljno smelosti ni da pomenu njegovo izdajničko držanje¹¹⁶ kada je neprestano pozivao narod iz Kupinca¹¹⁷ da čeka, jer, po njemu, »dok se veliki biju mali moraju biti pod stolom«. Pridobiti pristalice HSS bilo je osobito važno pa je stoga i Komunistička partija pristala da se takva izjava, mada zanemaruje mnoge značajne momente, publikuje u glavnom organu NOF Hrvatske *Vjesniku*, jer je verovala da će njen poziv naći odjeka u širokim narodnim masama.

Nekoliko dana ranije *Naprijed* je veoma opširno pisao o tome problemu, obraćajući se naročito onima koji su pokazali izvestan otpor prijemu HSS-ovaca u NOF, te je to ocenio kao štetno. Nastojeći da se što pre ostvari jedinstvo hrvatskog naroda u borbi protiv neprijatelja Komunističke partije, *Naprijed* je 8. IX 1943. skrenuo pažnju: »Našim aktivistima još nije jasna promjena u redovima HSS-a, oni trpaju sve u jedan koš i teško pristupaju ljudima koji su još do jučer izvan borbenih redova«. Takođe je konstatovano da se oseća strah od saradnje s pristalicama HSS, iako je zadatak da ih se privuče NOF-u. KP Hrvatske radila je na tome

¹¹³ AVII, NDH, 216, 15, 45.

¹¹⁴ D. Gizdić, n. d., 513.

¹¹⁵ Tu izjavu potpisali su Frano Borić, bivši narodni poslanik za srez Crikvenicu, Ante Vrkljan, narodni poslanik za srez Sušak; Mario Sarić, sekretar sreske organizacije HSS i bivši načelnik Crikvenice, zatim Berislav Tagliaferro, predsednik omladinske organizacije HSS za Sušak i dr. Franko Winter, odbornik zadruge »Dom Stjepana Radića«, *Vjesnik* NOF Hrvatske, br. 22, 25. IX 1943, 2.

¹¹⁶ O stavu Mačeka videti letak iz avgusta 1943. Arhiv radničkog pokreta (dalje ARP) 8795, 8802/17 u kome se u prvom delu navode i pobijaju optužbe Ive Smolića, bivšeg načelnika opštine Sinj, Nikole Sikirice, bivšeg predsednika sreske organizacije Sinj i dr. koji Mačeka nazivaju izdajnikom hrvatskog naroda. Podvlači se da je Maček poslao svoje predstavnike u emigraciju da brane interese hrvatske buržoazije.

¹¹⁷ *Slobodni dom* je u br. 9 od 19. IX 1943. objavio članak Nade Sremec »Prvo moje pismo iz šume« u kome je osudila politiku »čekanja« koju je sprovelo rukovodstvo HSS-a jer čekati to »znači uzdati se u drugoga, [...] u one, koji u Londonu vode 'hrvatsku politiku'«.

da vodstvo HSS izoluje od naroda i tako učini bezopasnim.¹¹⁸ Naročito je kritikovan deo bivšeg vodstva HSS: A. Košutić, I. Pernar, Đ. Kemfelja, J. Reberski, L. Starčević, D. Filipović, L. Krstulić, Š. Belamarić, P. Mladineo i dr.¹¹⁹

U daljnjoj etapi borbe KP Hrvatske za mase značajnu je ulogu imalo Drugo zasjedanje ZAVNOH-a u Plaškom 13. i 14. X 1943. Na tome zasjedanju Izvršni odbor HSS, koji se formirao od istaknutih stranačkih prvaka što su pristupili NOP-u, doneo je značajne zaključke. B. Magovac je smatrao kao presudan momenat donošenje proglašenja, kojim »će HSS pred hrvatskim narodom, pred kulturnom javnošću i pred čitavim svetom dokazati stvarno odluku da pristupi NOB, kako bi se zajednički s komunistima, demokratima i pristašama ostalih stranaka borio za slobodu hrvatskog i srpskog naroda.«¹²⁰ Istovremeno njime je trebalo dokazati da više »neće biti strančarenja, ni mešetarenja, a ni spletkarenja«, jer su samo najbolji pošli sa njima.¹²¹ Međutim, N. Rubčić pravilno zaključuje da je Magovac zanemario političku realnost jer: »Dovoljno je spomenuti činjenicu da je već u to vrijeme bilo u redovima NOV i partizanskih odreda Hrvatske preko polovine Hrvata.«¹²²

B. Magovac je na drugoj radnoj sednici pročitao izjavu Izvršnog odbora HSS u kojoj je rečeno: »Stojeći nepokolebivo na programu Hrvatske seljačke stranke, kako su ga zasnovali neumrlji Antun i Stjepan Radić, a decenijama kao stalno uvjerenje čuvala većina hrvatskog seljaštva, odlučili smo svim svojim snagama pojačati narodnooslobodilačku borbu«, pošto smo uvideli da je to borba za »ideale slobode, demokracije naroda hrvatskoga, srpskoga i slovenskoga.«¹²³ Uz ponovnu potvrdu da potpuno usvajaju izjavu od 26. V 1943. i rezoluciju od 14. VI 1943. sa Prvog zasjedanja ZAVNOH-a istaknuto je da će osnovna načela HSS biti time »samo ojačana«, naročito »sloga Hrvata i Srba; bratstvo Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara, te slavenska uzajamnost, koja vrijedi najviše s Rusijom i radi Rusije; zatim potpunost i neprekinutost narodnog vrhovništva (suverenosti); potpuno i neograničeno pravo narodnog samoodređenja i u cijelom unutrašnjem državnom uređenju; vlada narodne većine; osiguranje čovječanskih prava bez obzira na državljanstvo; slobodni seljački dom; uređena obitelj; potpuna ravnopravnost žene; sloboda sastajanja; sloboda štampe; sloboda udruživanja; odgovornost za djela javnih službe-

¹¹⁸ Što se tiče te saradnje *Naprijed* je pisao: »Strah pred suradnjom s HSS-om i njenim pristašama, koji pokazuju neki drugovi, otkriva samo njihovu vlastitu političku slabost i nesigurnost«, jer čekati to znači uzdati se u drugoga. DH KPH, 275—276, *Naprijed*, br. 21, 8. IX 1943.

¹¹⁹ *Naprijed*, br. 23, 22 IX. U cilju da obezbedi sebi što veći uspeh Partija je u nekim slučajevima upućivala više pristalice HSS-a u one krajeve gde je očekivala da će njihovo prisustvo potpomoći razvitak NOP-a. Tako se npr. zahtevalo da se Jakov Grgurić, bivši narodni poslanik HSS, koji je bio upućen na Brač, što pre prebaci u Livanjsko polje, pošto se smatralo da njegovo prisustvo može tamo biti od mnogo veće koristi, jer je bio pouzdaniji od raznih drugih funkcionera HSS, koji su tamo već delali. ZAVNOH, 151a, 415.

¹²⁰ ZAVNOH, 423.

¹²¹ Isto.

¹²² N. Rubčić, n. d., u Spomenici, 138.

¹²³ ZAVNOH, 436.

nika; sveopća dužnost rada; sloboda vjere i prosvjete«. ¹²⁴ Na kraju je zaključeno da su jedini predstavnici hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije ZAVNOH i AVNOJ, a njihovi su jedini narodni organi NOO-i »koje treba još proširivati i produbljivati za potpuno narodno oslobođenje i narodno demokratsko uređenje«. ¹²⁵ Takođe treba napomenuti da je Izvršni odbor HSS u istoj izjavi podvukao: »Napose osuđujemo sve članove Hrvatske seljačke stranke na bilo kom položaju koji surađuju s okupatorima i njihovim pomagačima domaćim izdajicama, napose s 'ustašama' i s 'četnicima' i to one u domovini kao i one u inozemstvu u pobješloj tzv. jugoslovenskoj vladi.« ¹²⁶

Svi govornici ocenili su prilaženje IO HSS NOP-u kao vrlo pozitivan akt. P. Gregorić je rekao da će to biti »korak naprijed na obuhvatanju čitavog hrvatskog naroda u NOF«. ¹²⁷ Andrija Hebrang je u svom govoru osudio delatnost onih koji sabotiraju NOP i šire »teoriju kukavičluka«, istakavši da se »narod sam digao na oružani ustanak« te da se stoga »toj gospodi« osporava pravo »da govore u ime HSS, da govore u ime Hrvata i hrvatskog naroda«. U rezoluciji sa Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, uz ostalo, kaže se: »Proširenjem oružanog narodnog ustanka na sve krajeve Hrvatske i pristupanjem NOP-u najširih redova Hrvata, razbijen je uticaj reakcionarne gospode iz vrhova HSS, koja su svim sredstvima nastojala zakočiti priliv hrvatskih masa u NOP. Izdajnička politika te gospode, politika koja je neprekidno lavirala u tri pravca: u suradnji s izbjegličkom vladom, u suradnji s ustašama i u politici mirenja s okupatorom, doživljavala je svoj potpuni slom.« ¹²⁸

I. Ribar u svojim Uspomenama iz NOR-a zabeležio je da se veoma uporno vodila diskusija o usvajanju rezolucije (zbog toga je zasjedanje trajalo noć duže no što je bilo predviđeno. Magovac se celu noć i ceo dan opirao usvajanju predloga rezolucije). Spor je izbio oko pitanja kakvu ulogu treba da ima Magovac, kao predsednik Izvršnog odbora HSS, u radu i organizaciji ZAVNOH-a. Ribar tvrdi da je B. Magovac bio nezadovoljan što će biti izabran u sekretarijat u kome su, uz ostale, bili i V. Nazor, P. Gregorić i Z. Sremec, već je tražio posebne garancije za HSS, zapravo za sebe, jer se pokazalo da je veoma ambiciozna i egocentrična ličnost. Uz to je smatrao da ZAVNOH treba da bude koalicija HSS i KPH, odbijajući da prihvati NOP kao jedinstvo oslobodilačkih snaga u zemlji.

¹²⁴ Što se tiče Magovca interesantno je napomenuti da se kasnije pokazalo da on igra potpuno dvoličnu ulogu. Prema tvrdnji I. Ribara bio je povezan s reakcionarnim vođstvom u Zagrebu, koje je pomagalo ustaše, a preko nekih i s Krnjevićem u emigrantskoj vladi. Što se tiče njegove uloge u NOP-u Ribar je smatrao da je on trebalo da »bude podrška i veza na oslobođenoj teritoriji, sve dok se ne svrši rat«, kada bi kao jedan od vođa HSS mogao da se javi u Zagrebu i da ravnopravno razgovara s Komunističkom partijom. *I. Ribar*, Uspomene iz NOR, Beograd, 132—133.

¹²⁵ O delegatima za Drugo zasjedanje ZAVNOH-a videti *D. Gizdić*, n. d., 687. To su bili: Pavao Krce, Martin Sučić, Stanko Škare, Ivo Tijardović, Ivan Kuzmić, Nikola Sikirica, Marjan Radić, Blaž Sekul, Ivo Smolić. Vid. i ZAVNOH, 492—495. Većnici za Slavoniju su bili: Franjo Banak, Nikola Guberina, Ivan Kolak, Juraj Drobac, Frano Antolić, Ivan Bolt, Ljuban Đarić, Joso Posavec i Stjepan Gregorac. Vid. ZAVNOH, 42, 158a, 442, 849, 687 i 498—500.

¹²⁶ ZAVNOH, 437, *N. Rubčić*, n. d., 139.

¹²⁷ ZAVNOH, 460.

¹²⁸ Isto, 479.

Na prihvatanje rezolucije ipak ga je naterala grmljavina neprijateljskih topova, koja je dopirala od Josipdola, gde su se vodile žestoke borbe između partizana, Nemaca i ustaša.¹²⁹

Karakteristično je da je Magovac i tada još mislio da je oružana borba bila spontana, da je HSS predstavnik hrvatskog naroda i da su samo pojedinci otpali iz vodstva stranke. Zahtevao je da se obnavljaju organizacije HSS, da pristalice HSS uđu u NOO-e »gdje je njihova većina«, a takođe i da poznati HSS-ovci, koji se nisu istakli u borbi protiv okupatora i njegovih saradnika, uđu u »najviše organe Pokreta u Hrvatskoj«. Time je jasno zastupao političku platformu u kojoj su došli do izražaja elementi koalicije što je bilo nespojivo s borbom vođenom dve godine na čelu s Komunističkom partijom.¹³⁰

U proglasu objavljenom posle Drugog zasedanja ZAVNOH-a takođe je konstatovano da je razbijen »konačno uticaj reakcionarne gospode u vrhovima HSS, koji je kočio priliv narodnih masa u NOF«, ali u tome nisu imali uspeha, pošto »ogromna većina pristaša i prvaka HSS bori se danas u redovima JNOF-a«. ¹³¹ To masovno pristupanje prvaka HSS NOP-u omogućilo je konstituisanje IO HSS. Tako je tim svojim aktima, a naročito rezolucijom, Drugo zasedanje ZAVNOH-a dalo političku ocenu događaja, a izvršena je i reorganizacija samog veća. Uspostavljeno je predsedništvo IO, koje je imalo političku funkciju i predstavljalo veće. Posle Drugog zasedanja ZAVNOH-a rad na pridobijanju masa još se intenzivnije nastavio, a mnogobrojni izveštaji pokazuju koliko se budno pratilo strujanje u masama, a naročito držanje pojedinih stranačkih prvaka, koji se još nisu bili opredelili za NOB, dok su svesrdno pomagani oni koji su joj već pristupili.¹³² Komunistička partija i dalje je ostala na svom

¹²⁹ *I. Ribar*, n. d., 142—143.

¹³⁰ *N. Rubčić*, n. d., 138. I V. Bakarić u svom referatu na II kongresu Komunističke partije Hrvatske podvukao je da su Magovcu pružene velike mogućnosti za rad. Ali se on ne interesuje za rad ZAVNOH-a, NOO i dr. »To ga uopće ne zanima, i to je stvar koju uopće ne priznaje. On smatra da se njegova snaga nalazi izvan svega toga, a u onim seljačkim masama koje su neutralne, ili su u domobranstvu i uopće pod utjecajem bilo Mačekma bilo Pavelića. U ZAVNOH-u sjedi samo zbog toga da bi mogao ostati u Nacionalnom komitetu.« II kongres KPH, 1948, Zagreb, 66. I Bakarić je govorio o njegovim vezama s raznim ljudima radi slabljenja NOP-a. *N. Rubčić* je o njegovom držanju zapisao: »Tako je B. Magovac morao prihvatiti platformu većine i ušao u novi Izvršni odbor ZAVNOH-a, ali je u daljoj aktivnosti počeo s 'usmenim' uputama pojedincima na terenu, koje nisu bile na liniji jačanja pokreta, već prikri- vene sabotaže, što ga je i dovelo do samoizolacije«, *N. Rubčić*, n. d., 138.

¹³¹ ZAVNOH, 479, 482—483.

¹³² U izveštaju o radu propagandnog odeljenja ZAVNOH-a rečeno je da su naročito razvili svoju kampanju za pristupanje HSS-a u NOF, posle dolaska Magovca na oslobođenu teritoriju. Preko *Vjesnika* JNOF-a oni su popularisali dolazak pristalica HSS s teritorija Like, Hrv. primorja, Slavonije, Moslavine, Podravine i drugih krajeva. Taj rad krunisan je uspehom, tako da su na svim konferencijama donete rezolucije i proglasi u kojima su potpisnici, inače istaknute pristalice HSS, pozvali svoje istomišljenike da pristupe NOP i da pomažu stvaranje NOO. ZAVNOH, 176, 544. Tako je 24. X. 1943. održana konferencija HSS za srez Korčulu na kojoj je uzelo učešća 95 raznih funkcionera HSS, Seljačke sloge, Gospodarske sloge i drugih organizacija. Na konferenciji je doneta rezolucija u kojoj se osuđuje Maček. Naročito je osuđen rad bivšeg člana HSS s Korčule Josipa Berkovića, bivšeg narodnog poslanika i dra Ive Šeparovića, koji su napustili narod i u najtežim časovima stavili se u službu ustaša i okupatora. Slična osuda izrečena je i nad Dinkom Šarnačićem, senatorom i funkcionerom HSS, jer je i on pristupio ustašama. U rezoluciji je odano duboko poverenje ZAVNOH-u.

stajalištu da »stranačka pripadnost ne može imati nikakve uloge, jer bi to značilo kidanje jedinstva naroda«. Trebalo je veoma uporno raditi da se razvije »osećaj dužnosti prema naciji više nego što je to do tada rađeno«. Samo takvim radom smatralo se da bi se oslabio uticaj HSS-a, naročito njegova reakcionarnog dela, da bi se na kraju zaključilo: »Jednako će to jače lomiti bezobrazluke Babićeve i pitanje dosadašnje 'borbe' HSS-a i domobranstva kao hrvatske vojske.«¹³³

Ali i reakcionarne snage nastavile su svoju kontrarevolucionarnu delatnost, nastojeći da Hrvatska ima svoju stalnu vojsku i policiju. Pristalice HSS oko reakcionarnog vodstva objavili su jedno pismo koje se može shvatiti i kao pretnja svima onima koji su mislili da se opredele za oslobodilačku borbu, i kao poziv onima koji su u njoj već učestvovali da odstupe od nje, pošto su smatrali za »sigurno« da će Amerikanci i Englezi okupirati celu Evropu sem Sovjetskog Saveza i »zadržati se tamo sve dok se i posljednje sporno pitanje riješi na zadovoljstvo obiju strana koje budu u sporu.«¹³⁴

Na osnovu takvog rezonovanja reakcionarnog vodstva i čitalac pisma je morao zaključiti da je zaista najbolje čekati, ostati pasivan, kao što je i do tada bio, a oni koji su već pristupili NOP-u da odstupe od njega, jer zašto se boriti kada će sloboda sama spolja doći, doneta engleskim i američkim snagama.

Međutim osnivanje Izvršnog odbora HSS i njegov proglas bivšim pristalicama HSS potvrđuje da to pismo nije dalo željene rezultate, jer je bilo nesumnjivo da ga je vodstvo želelo iskoristiti radi obmanjivanja masa. Detaljan plan, koji je u njemu dat, kako će se Englezi i Amerikanci iskrcati na Jadranskoj obali trebalo je da potvrdi opravdanost njihovog mišljenja. Padom Italije taj plan po njihovoj propagandi dobio je još nekoliko poena više u smislu njegove realizacije. Daljnji razvitak događaja i uspeh NOB pokazao je da su sva njihova predviđanja pala u vodu, jer su pristalice HSS sve više pristupali NOP-u, pošto su uvideli da postiže sve nove pobjede i da je platforma JNOF-a za njih prihvatljiva.

KPH je pokušala i uspela iskoristiti sve pozitivne strane koje je stranka posedovala u cilju pridobijanja njenih bivših pristalica. Tako je E. Kardelj za HSS u avgustu 1943. konstatovao: »Nema sumnje da je hrvatski seljački pokret odigrao u istoriji hrvatskog naroda progresivnu ulogu. Iste demokratske težnje hrvatskog seljaštva, koje su našle izraza u shvatanjima braće Radića, više puta su u posljednjim decenijama ometale, pa i sprečavale, mnoga protivnarodna i ugnjetачka nastojanja i hrvatske i tuđe imperijalističke reakcije u Hrvatskoj.«¹³⁵ Slične misli i ideje izražene su u već pomenutim proglasima bivših pristalica HSS-a, koji su pristupili NOP-u. Ali u toku svoga razvitka, istakao je dalje Kardelj, reakcionarni elementi koji su ušli u stranku pokušali su da uzmu vodstvo u seljačkom pokretu, istrajno se boreći za to, uspevši da preuzmu vodstvo u svoje ruke što se naročito negativno odrazilo u »privremenom kolebanju hrvat-

¹³³ ARP, 8804/21. Proglas Izvršnog odbora svim pristalicama HSS i ZAVNOH-a 502.

¹³⁴ R. Bulat, n. d., 301—302. Pismo vodstva HSS, koje se nalazi u ovoj knjizi u prilogu nije datirano, ali se na osnovu sadržaja može ustanoviti da je nastalo u početku septembra 1943, pre kapitulacije Italije, jer se na jednom mestu u tekstu kaže: »Ako bi Italija klonula prije Njemačke, i to se može dogoditi vrlo lako, onda bi situacija za nas s obzirom na šumu bila najjednostavnija.« Isto, 302.

¹³⁵ E. Kardelj, Put nove Jugoslavije 1941—1945, Beograd 1955, 384.

skih seljačkih masa, koje su izazivali ustaški izdajnici i petokolonaši«. Kardelj je smatrao za najgore što su oni uspjeli da hrvatske seljačke mase stave pod svoje tutorstvo i da opštim »radićevskim frazama otupe demokratsku, naprednu oštricu tog pokreta i da ga izoluju od radničkog pokreta«. ¹³⁶ U ovome je bio uzrok teškoća za pridobijanje hrvatskih seljačkih masa.

Iz čitava dosadašnjeg izlaganja moglo se videti da je Komunistička partija preduzela sistematsku akciju radi objašnjavanja uloge vođstva HSS, koje je napustilo principe braće Radića, postavši reakcionarna snaga, koja je kočila napredak hrvatskog seljačkog pokreta u cilju oslobođenja njegovih snaga, u cilju učestvovanja u borbi protiv okupatora, a samim tim i stvaranja novih naprednih odnosa u društvu. Kardelj je u članku, NOF i pristalice HSS, pravilno konstatovao da »treba ukazati na neposrednu vezu između osnovnih naprednih demokratskih i socijalnih težnji, izraženih u nauci braće Radića, s jedne i suštine NOP s druge strane. NOP okuplja hrvatski narod baš na osnovu borbe za nacionalnu i demokratsku slobodu hrvatskog naroda, a istovremeno se u jeku te borbe stvara savez seljaka i radnika o kome je već govorio i Ante Radić kao o jedinom jemstvu da reakcionarna protivnarodna okupoda ne dogra-be u svoje ruke rukovodstvo u seljačkom pokretu«. ¹³⁷ Pošto se to već dogodilo u HSS posle smrti braće Radića, a u toku rata došlo naročito do izražaja, o tome je Komunistička partija morala da vodi računa.

Međutim, i Komunističkoj partiji Hrvatske trebalo je vremena da shvati objektivnu situaciju u Hrvatskoj seljačkoj stranci, da uoči stupanj razvitka pojedinih stranačkih pristalica i grupa i postavi najadekvatniji oblik saradnje. Kakve su se teškoće tu javile pokazalo je prethodno izlaganje, jer se iz njega moglo uočiti da je bilo prilično sektašenja kod onih pripadnika Komunističke partije, koji nisu bili dovoljno ideološki izgrađeni i onih koji nisu bili u stanju da odmah shvate taktiku Komunističke partije i put razvitka same Hrvatske seljačke stranke, nekada najmoćnije partije u Hrvatskoj koja je, pored toga što su njene stranačke organizacije prestale da postoje, još uvek imala znatnog upliva na svoje pristalice. Samo jasnim uviđanjem unutrašnje diferencijacije u toj stranci Komunistička partija mogla je da postigne one rezultate do kojih je u toku 1943. došla ne samo s oružjem u ruci, na bojnopolju, nego i u pogledu čitavog političko-društvenog razvitka hrvatskog društva. U celokupnom procesu društvenog kretanja pokazalo se da je teorija marksizma-lenjinizma još jednom potvrdila u praksi svoju istinitost, jer je došlo do pregrupisanja i u vrhovima te stranke. O tome je E. Kardelj tada pisao: »Lenjin nas je učio da je jedna od osnovnih karakteristika rukovodeće uloge Komunističke partije u vremenima kao što je sadašnje baš činjenica da se partija može ne samo ispoljiti kao najuticajniji politički faktor u narodnim masama odozdo nego da može istovremeno i bitno uticati na grupisanje u vrhovima.« ¹³⁸ Činjenica što se JNOF Hrvatske nije pretvorio u koaliciju stranaka, usled prilazanja ljudi bez obzira na njihovu stranačku pripadnost, već je ostao opštenarodni pokret, koji je u sebe

¹³⁶ Isto, 385.

¹³⁷ Isto, 387—388.

¹³⁸ Isto, 391.

uključivao sve pozitivne snage što su bile za borbu protiv okupatora, najbolji je dokaz da je Komunistička partija stvaralački primenjujući u praksi teoriju marksizma-lenjinizma uspjela dati mu osobit vid kakav su diktirali specijalni uslovi razvitka u Hrvatskoj i u celoj Jugoslaviji.

Od veoma je velikog značaja to što od 12. X 1943. postoji i Izvršni odbor HSS na oslobođenoj teritoriji koji je objavio proglas u prvom broju *Slobodnog doma* za 1944. Proglas je potpisalo 38 članova HSS s oslobođene teritorije i upućen je svim pristalicama HSS. U njemu je istaknuto da svaki onaj, koji vrši propagandu »u ime ‚vodstva HSS‘, a govori i radi protiv narodnooslobodilačke borbe — taj služi Nijemcu protiv svoga naroda«. ¹³⁹ Zatim se kaže: »Pristaše Hrvatske seljačke stranke ne mogu i ne smiju biti izvan NOB. Mi ne čekamo, nego se borimo, jer smo vjerni nauku neumrle braće Radića. Naša je jedina prava zaštita NOV. Naši su saveznici Rusija, Engleska i Amerika. Naš je vođa neustrašivi Tito.« ¹⁴⁰

Iz celog izlaganja može se ustanoviti da se delovanje Hrvatske seljačke stranke u 1943. odvijalo u veoma komplikovanoj situaciji kada je diferencijacija zahvatila u velikim razmerama njene pristalice. Krajevi u kojima NOP nije imao znatnijeg uspeha bili su i dalje pod uticajem vodstva HSS oko Mačeka koje je nastojalo da ih zadrži pasivnim, ili da ih uključi u domobrane, četnički pokret ili sopstvene vojne organizacije. U tome su ih pomagala oba okupatora. Uz to je Maček imao niz emisara koji su budno pratili razvoj događaja u svetu nastojeći da budu potpuno spremni dočekati američke i engleske trupe pri njihovom iskrcavanju na Jadranskoj obali. Nije isključeno da je Maček radio na direktnom rovaranju u redovima NOP-a u cilju njegova slabljenja.

Komunistička partija Hrvatske uspjela je, zahvaljujući svojim uspesima u borbi protiv okupatora i kvizlinške NDH i pravilnoj taktici okupljanja svih patriotskih elemenata, da pridobije ne samo pristalice HSS već i niz njenih lidera i da u oktobru 1943. formira njen Izvršni odbor, što je značilo da je došlo do diferencijacije i u vrhovima stranke i značajna je prekretnica u radu na pridobijanju njenih pristalica u Hrvatskoj. Činjenica da su istaknuti lideri te stranke osnovali Izvršni odbor HSS od onih ljudi koji su pristupili oslobodilačkom pokretu, a koji je u svim svojim aktima osudio demagoško nastupanje vodstva HSS na čelu s Mačekom, potvrđuje da je politika KPH dala pozitivne rezultate, jer je do diferencijacije u korist NOP-a došlo i u vrhovima te stranke.

¹³⁹ Veoma oštro je osuđena politika vodstva HSS (V. Maček, A. Košutić, I. Pernar, J. Reberski, J. Torbar, I. Andres, B. Smoljan i T. Jančiković).

¹⁴⁰ *Nova Jugoslavija*, časopis za politička i društvena pitanja, br. 3, 1944, 20—21.

SUMMARY

The Croatian Peasant Party represented the most influential party in Croatia, but in the eve of the beginning of the war there started a differentiation among its members, it was getting stronger as the liberation war continued, mostly because the right members of the party decided to join the Ustaši movement. The CPC, struggling to gather all the patriotic elements around itself in order to enable itself to fight better the quisling ISC (»NDH«) as well as the occupiers, put up a vigorous fight to win over the members of the CPP which then represented the widest part of population. Though all bourgeois parties, the CPP as well, were prohibited, Ustaši lead somehow more elastic policy towards this earlier most numerous party. This was the reason for the right party members joining the Ustaši as early as the April War or as late as the outburst of the armed upheaval of the people of Croatia.

At the same time CPC was trying to talk over the CPP members who did not compromise themselves when fighting against the national liberation movement. Such a policy soon showed good results already as early as 1942 uprising but especially during 1943. The largest number of CPP members joining YNLF was being noticed on the territories where NLM achieved top military successes.

At the time the policy of the leadership of CPP grouped round Maček proved to be rather complicated because most activities were turned to joining in with all possible counter revolutionary forces as well as with the occupiers themselves, and to turn the population away from the liberation movement. The leadership of CPP kept untouched its relations with Government in emigration as well as with the Chetniks and Ustaši.

However, the successful results of the NLM and the right tactics in gathering all the patriotic forces for YNLF influenced the differentiation among the members of CPP — with special results after the capitulation of Italy — in as much as to make it ever more intensive. On 12th October 1943 there was formed an Executive Council of all the most eminent members of CPP who joined the NLM; the Council took part in the Second sitting of "ZAVNOH" (Common Antifascist Council of the National Liberation of Croatia). At the session there were accepted a manifesto and a resolution stating as completely wrong and treacherous the policy of the leadership of CPP, and the members of that party were required to join the National Liberation War.

The very creation of the Executive Council of CPP working for the YNLF and "ZAVNOH" proved the existing wide-range differentiation that touched the leadership of CPP itself. That, of course, was the result of the right tactics of CPC: not standing up against the CPP, but trying to renew its positive traditions, so well expressed in the ideology of Radić Brothers, thus persuading the members that the NLM was actually the bearer of such ideology as well as of the wishes of the Croatian peasantry itself.